

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ, МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ
«Експериментальна психологія»**

*для студентів освітньо-професійної програми
зі спеціальності 053 «Психологія»*

Харків
2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ, МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ
«Експериментальна психологія»**

*для студентів освітньо-професійної програми
зі спеціальності 053 «Психологія»*

Затверджено
редакційно-видавничою
радою університету,
протокол № 3 від 10.10. 2018 р.

Харків
НТУ «ХПІ»
2019

УДК [159.9: 32:159.922]

Рецензент:

А. І. Черкашин – професор, кандидат психологічних наук кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна.

Методичні рекомендації до дисципліни «Експериментальна психологія» для студентів освітньо-професійної програми «Психологія» спеціальності 053 «Психологія» / Уклад. І. Є. Штученко, Я. О. Мовчан – Харків: НТУ «ХП», 2019. – с. 44

© Штученко 2019
© НТУ «ХП», 2019

ВСТУП

Сучасна психологія як наука вивчає безліч складних і різноманітних явищ. З усіх проблем, з якими стикалися люди в ході історії людства найбільш складною є загадка природи самої людини. Люди різняться не тільки своїм зовнішнім виглядом, але і вчинками.

Актуалізація проблем прикладної психології вимагає поліпшення підготовки молодих фахівців-психологів до практичної діяльності.

Забезпечення вирішення практичних завдань у прикладній психології здійснюється у формі дослідження з практичними рекомендаціями.

Експериментальна психологія забезпечує професіоналізм проведення прикладного психологічного дослідження, конструювання та адаптації психологічного інструментарію.

Основна мета сучасної експериментальної психології – дослідити особливості людини, пояснити з позицій науки, чому люди поведуться так, а не інакше. Це різні навчальні програми і зміни в психосоціальному оточенні, нові форми психотерапії, що дозволяють людям відкривати в собі все краще, на що вони здатні.

Включення навчальної дисципліни «Експериментальна психологія» в програму вищої освіти дозволяє забезпечити базову психологічну підготовку фахівців. Знання з психології сприяють розвитку культури розумової праці і самоосвіти, допомагають формувати цілісне уявлення про особистісні особливості як чинник успішності оволодіння навчальної та професійної діяльності.

Актуальність вивчення основ експериментальної психології полягає також в тому, що будь-якому сучасному фахівцю необхідно орієнтуватися в основних психолого-педагогічних проблемах і кваліфіковано вирішувати конкретні життєві ситуації, приймаючи рішення з опорою на знання психологічної природи людини. Основною метою вивчення дисципліни «Експериментальна психологія» є формування цілісного уявлення студентів психологічних особливостей людини як факторах успішності її діяльності; ознайомлення студентів з понятійним апаратом, що описує експериментальна психологія.

ТЕМА 1. ВСТУП В ДИСЦИПЛІНУ

- 1.1. Поняття «експериментальної психології». Історія розвитку.
- 1.2. Види психологічного дослідження.
- 1.3. Етапи психологічного дослідження.
- 1.4. Методи експериментальної психології.

1.1. Поняття експериментальної психології. Історія розвитку

Експериментальна психологія - наука про методи психологічних досліджень.

Метод - сукупність прийомів і операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності. Емпіричний метод - будь-який спосіб отримання інформації. Конкретизація методу представляється як методика. Методика - система способів організації теоретичної та практичної діяльності для отримання істинного результату.

Історія ЕП - це фактично історія психологічної науки в цілому.

У першій чверті 19 століття філософ *І. Гербарт* (1776-1841) проголосив психологію наукою, яка повинна ґрунтуватися на дослідях. Ідеї *І. Гербарта* зробили великий вплив на визначених основоположників ЕП *Г. Фехнера* та *В. Вундта*.

За словами *П. Фресса*, філософія забезпечила психологію першими поняттями, але першими методами ЕП зобов'язана фізіології.

У 1811-1822 рр. *Белл* і *Мажанді* відкрили наявність в нервовій системі двох видів нервів: чутливих і рухових.

В 1832 р. *С. Холл* встановив, що мозок є центром рухових рефлексів.

1838 р. - *І. Мюллер* відкрив закон специфічної енергії нервів, відповідний тільки одному виду відчуттів.

1860 р. - *Г. Гельмгольц* розширив сферу дії цього закону, показавши, що нерви диференціюються не тільки по модальному принципу, а й по субмодальностям, тобто по якості відчуттів (висота і гучність звуку, колір).

Г. Фехнер (1801-1887) - один з основоположників ЕП. Він виходив з думки, що вимірявши фізичну (матеріальну) сторону, можна виміряти і психічну сторону реальності. Потрібно лише знайти закон їх співвідношення.

У своїх дослідженнях він спирався на відкриті його попередником по кафедрі фізіології Лейпцизького університету проф. Вебером залежність між відчуттям і подразником, що носить нині ім'я закону *Бугера-Вебера*. В результаті *Г. Фехнер* сформулював знаменитий логарифмічний закон, згідно з яким величина відчуття пропорційна логарифму величини стимулу. Досліджуючи залежність між фізичною стимуляцією і психічними відповідями, *Г. Фехнер* заклав основи нової наукової дисципліни - психофізики. Сам *Г. Фехнер* отримав в науці почесне звання «батько психофізики».

Дуже вагомий внесок в розвиток психологічного експерименту приблизно в цей же час вносив інший німецький дослідник *Гельмгольц* (1821-1894). За допомогою фізичних методів він виміряв швидкість поширення збудження в нервовому волокні, чим поклав початок вивченню психомоторних реакцій.

Наступний період у розвитку ЕП пов'язаний з ім'ям *В. Вундта* (1832-1920). Він був ученим широких інтересів: психолог, фізіолог, філософ, мовознавець. Саме його можна назвати першим професійним психологом, «хрещеним батьком» ЕП. Йому належить честь організації першої в світі психологічної лабораторії (Лейпциг, 1879). Це супроводжувалося виданням першого офіційного документа, що оформляє психологію як самостійну дисципліну. Лейпцизька лабораторія стала міжнародним центром ЕП. З її стін вийшли такі дослідники як *Крепелін*, *Холл*, *Кеттелл*, *Спирмен*.

Основний предмет вивчення, по *Вундту*, психічні процеси. При цьому відносно прості явища (відчуття, сприйняття, пам'ять) можуть, на думку *Вундта*, вивчатися за допомогою експерименту, а область вищих функцій експерименту недоступна.

Вагомий внесок в ЕП вносив ще один німецький вчений - *Г. Еббінгауз* (1850-1909). Головні успіхи *Г. Еббінгауза* були досягнуті у вивченні пам'яті і навичок.

90-і роки 19 ст. знаменуються розширенням інструментальної бази психології. В ЕП на правах її повноправного методу увійшов тест.

Родоначальником тестових методик вважається *Кеттелл* (1860-1944).

Ф. Гальтон, *К. Пірсон* запропонували для обробки масових даних метод кореляційного аналізу, в якому до цих пір використовується відомий коефіцієнт *Пірсона*. *Спирмен*, вивчаючи інтелектуальну сферу людини, застосував факторний аналіз даних.

На початку 20 століття в ЕП найбільш помітна фігура - *Г. Челпанов*. (1862-1936). Головна заслуга *Челпанова* - активне впровадження експериментально-психологічних знань у вищу освіту та інтенсивну підготовку психологів-експериментаторів.

20 століття - століття бурхливого розвитку ЕП. В історії психології виникає безліч гілок.

1.2. Види психологічного дослідження

Виділяють 3 основних види психологічного дослідження:

- 1) Теоретичне
- 2) Емпіричне
- 3) Прикладне

Теоретичне дослідження - отримання узагальненого знання про які-небудь психологічні явища. Базується це дослідження на вже наявних в науці описах і поясненнях фактів психічного життя, висунутих раніше гіпотез і припущеннях. Теоретична робота здійснюється в розумі, в дослідженні проводиться «уявний експеримент».

Провідні методи теоретичного дослідження - робота з відповідними публікаціями, дискусії.

Емпіричне дослідження - отримання фактичного матеріалу. Для перевірки правильності теоретичних побудов вчений взаємодіє з самим об'єктом.

Провідні методи - спостереження, експеримент, тестування, опитування, бесіда, моделювання.

На виході прагнуть отримати опис психологічного факту, для чого дуже ретельно ведеться збір даних про досліджувані явища.

Прикладне дослідження спрямоване на отримання практичного ефекту в конкретних ситуаціях життєдіяльності людини.

Це можуть бути дослідження в виробничо-економічній і політичній сферах, в системі послуг і організації дозвілля, у лікарсько-медичній практиці, в сфері освіти, в області міжособистісних відносин, в тому числі сімейних. Кінцевий результат являє собою рекомендації, реалізація яких повинна привести до очікуваного ефекту.

1.3. Етапи психологічного дослідження

1. Постановка проблеми: що невідомо?
2. Висування гіпотези.
3. Планування дослідження:
 - 3.1. Вибір об'єкта - групи людей, з якими буде проводитися дослідження.
 - 3.2. Вибір методики для дослідження.
4. Проведення дослідження.
5. Обробка даних.
6. Інтерпретація отриманих результатів.
7. Висновки: підтвердження або спростування гіпотези.
8. У разі спростування - формулювання нової гіпотези.

Гіпотеза - наукове припущення, що впливає з теорії, яке ще не підтверджено і не спростовано.

Класифікація емпіричних гіпотез: (по Дружинину).

1. За походженням.
2. За змістом:
 - 2.1. Гіпотези про наявність явища.
 - 2.2. Гіпотези про зв'язок між явищами.
 - 2.3. Гіпотези про причинний зв'язок між явищами.

1.4. Методи експериментальної психології

Неемпіричні методи

1. Організаційні
 - 1.1. Порівняльний
 - 1.2. Лонгитюдний
 - 1.3. Комплексний
2. Методи обробки даних
 - 2.1. Кількісні
 - 2.2. Якісні
3. Інтерпретаційні методи

Емпіричні методи. Це методи, використання яких можливе в будь-якому емпіричному дослідженні незалежно від специфіки досліджуваної психологічної реальності. Можливо застосування цих методів практично в будь-якій області психологічних знань.

1. Спостереження
2. Вербально-комунікативні методи
 - 2.1. Бесіда
 - 2.2. Опитування:
 - 2.2.1. Інтерв'ю
 - 2.2.2. Анкетування
3. Експеримент
4. Тести

- 4.1. Суб'єктивні
- 4.2. Об'єктивні
- 4.3. Проективні
- 5. Моделювання
- 6. Методи вивчення продуктів діяльності
- 7. Біографічні методи
- 8. Методи вимірювання часу реакції
- 9. Психотерапевтичні методи

Питання:

- 1. Розкажіть історію розвитку експериментальної психології.
- 2. Дайте характеристику видам психологічного дослідження.
- 3. Перерахуйте етапи наукового дослідження.
- 4. Розкрийте методи експериментальної психології.

ТЕМА 2. ДАНІ. ЗБІР, ОБРОБКА ДАНИХ

- 2.1. Дані. Класифікація даних.
- 2.2. Первинна, вторинна обробка даних.
- 2.3. Заходи центральної тенденції.
- 2.4. Заходи зв'язку. Види кореляції.
- 2.5. Планування кореляційного дослідження.

2.1. Дані. Класифікація даних

Процес дослідження передбачає контакт дослідника з об'єктом, в результаті чого отримують сукупність характеристик цього об'єкта. Всю сукупність подібних відомостей називають даними про об'єкт, а точніше, первинними даними.

Дані - це будь-яка інформація, яка може бути класифікована з метою обробки.

У теоретичному дослідженні під збором даних мається на увазі пошук і відбір вже відомих фактів, їх систематизація.

В емпіричному дослідженні під даними розуміється відображення предметів, явищ, ознак або зв'язків об'єктивної дійсності.

Класифікація даних

1. По науковому обґрунтуванню

* наукові

* ненаукові

2. По області і характеру джерел інформації - дані відповідних наук

* соціологічні

* психологічні

* педагогічні

* фізіологічні

3. За методами дослідження

* дані спостереження

* дані опитування

* експериментальні дані

4. За методами в поєднанні з джерелом

* L-дані - відомості, отримані шляхом реєстрації фактів реального життя.

* Q-дані - відомості, одержані за допомогою опитувальників, тестів.

* T-дані - відомості, одержані за допомогою об'єктивних тестів, вимірювань.

Зібравши сукупність даних, дослідник приступає до їх обробки, отримуючи відомості більш високого рівня, званого результатами.

Результат - підсумок і кількісного і якісного перетворення первинних даних.

Кількісна обробка - маніпуляція з вимірюваними характеристиками досліджуваного об'єкта (об'єктів).

Якісна обробка - спосіб попереднього проникнення в сутність об'єкта шляхом виявлення його властивостей на базі кількісних даних.

2.2. Первинна, вторинна обробка даних

Кількісна обробка має дві фази: первинну і вторинну.

Первинна обробка

На першій стадії «сирі» відомості групуються за тими чи іншими критеріями, заносяться в зведені таблиці, а для наочного подання даних будуються різні діаграми та графіки.

Первинно оброблені дані, постаючи в зручній для огляду формі, дають дослідникові в першому наближенні уявлення про характер всієї сукупності даних в цілому:

Про їх однорідності – неоднорідності.

Компактності – розкиданості.

Чіткості - розмитості і т. п.

Ця інформація представлення даних пов'язана з поняттям розподіл даних.

Розподіл даних показує, як часто (або рідко) в певному масиві даних зустрічаються ті чи інші показники досліджуваної ознаки.

Виразність ознаки може бути представлена в оцінках:

«Є - ні» або «так само - нерівно» (номінативні дані)

«Більше - менше» (порядкові дані)

«Наскільки більше або менше (інтервальні дані)

«О котрій більше або менше» (пропорційні шкали).

Перша категорія оцінок передбачає явну дискретність вираженості досліджуваної ознаки, інші - безперервність.

Приклад для дискретних даних.

У 2000 трудовому колективі були обрані сто сорок чоловік, які давали відповідь на питання: «якому кольору ви віддасте перевагу?» Передбачалося 7 варіантів: білий (Б), чорний (Ч), червоний (К), синій (С), зелений (З), жовтий (Ж), оранжевий (О). В даному випадку кожен колір - це самостійна категорія вираженості ознаки «забарвлення». Припустимо, мета - вибір дизайнером забарвлення робочих приміщень, де працюють ці люди. Підсумки опитування, зафіксовані в протоколі, підраховані і занесені в таблицю.

Таблиця 1

Колір	Частота виборів
Б	18
Ч	21
К	14
С	20
З	23
Ж	25
О	19
Сума	140

Частота - це число відповідей даної категорії у вибірці.

Вибірка - безліч отриманих в дослідженні значень досліджуваної ознаки (властивості, якості, стану) об'єкта. У нашому прикладі вибірка дорівнює 140. Поняття вибірки пов'язане з поняттям генеральної сукупності, яка представляє собою всі можливі значення досліджуваної ознаки. У нашому прикладі вона дорівнює 2000.

Репрезентативність вибірки - можливість переносити отримані результати на всю сукупність. Для цього залучають статистичні методи докази репрезентативності.

Значення заходів, обчислені для генеральних сукупностей, називаються параметрами. Для вибірок - статистиками.

На підставі табличних даних можна побудувати діаграму.

Приклад для безперервних даних.

Дані безперервного характеру можна представити у вигляді гістограм, полігонів і кривих розподілу.

У експерименті брало участь 148 піддослідних. Визначався колір послідовного образу сприйняття насиченого червоного кольору. З цією метою кожен випробовуваний протягом однієї хвилини розглядав пофарбований в червоний колір зразок, а потім переводив погляд на білий екран, де бачив коло в додаткових кольорах. Поруч з ним знаходився колірний круг з різнокольоровими секторами, на якому випробовуваний повинен був вибрати той колір, який відповідав кольору виниклого у нього послідовного образу. При цьому випробовуваний не називав колір, а лише його номер в колірному колі. Колірний круг нормований таким чином, що сусідні кольори відрізняються в ньому один від одного на однаково помітну величину. Отже, колірний круг можна розглядати як інтервальну шкалу. Між двома сусідніми кольорами, наприклад між зеленувато-блакитним і блакитно-зеленим, є ще безліч кольорів, які не помічні людським оком. У цьому сенсі колірний круг представляє собою приклад безперервної змінної. Фактично ж випробовувані завжди виділяють кінцеве число колірних відтінків і тому свій вибір зупиняють на конкретному номері. В даному експерименті випробовувані визначали свій послідовний образ в діапазоні від №13 - зеленувато-блакитний колір до №20 - жовтувато-зелений.

Таблиця №2

Послідовний образ	Частота вибору кольору способу
13	15
14	12
15	17
16	24
17	29
18	18
19	21
20	12
Σ	148

Як видно, в побудові таблиць 1 і 2 немає принципової різниці. Але різниця в характері первинних даних виявляється при їх графічному зображенні. У першому випадку будують діаграму, у другому - гістограму, полігон розподілу, криву розподілу.

Всю сукупність отриманих даних можна охарактеризувати, якщо вдається відповісти на три головні питання:

1) Яке значення найбільш характерно для вибірки?

- 2) Чи великий розкид даних щодо цього характерного значення, тобто яка «розмитість даних»?
 3) Чи існує взаємозв'язок між окремими даними в наявній сукупності і які характер і сила цих зв'язків?

Для вирішення першого питання обчислюються заходи центральної тенденції, для другого - заходи мінливості (або розсіювання), для третього - заходи зв'язку (або кореляції).

2.3. Заходи центральної тенденції. Заходи мінливості

Заходи центральної тенденції - це величини, навколо яких групуються інші дані. Ці величини є як би узагальнюючими всю вибірку показниками, що дозволяє судити про всю вибірку, дає можливість порівнювати різні вибірки між собою.

До заходів центральної тенденції відносяться:

Середнє арифметичне (M) - частка від ділення всіх значень (X) на їх кількість (N): $M = \Sigma X / N$

Медіана (Me) - це значення, вище і нижче якого кількість відмінних значень однаково, тобто це центральне значення в послідовному ряду даних.

Приклад: 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16 Me = 10

Це точка на шкалі, вона необов'язково повинна збігатися з наявним виміром.

Мода (Mo) - це значення, яке найбільш часто зустрічається у вибірці, тобто значення з найбільшою частотою.

Приклад: 3, 5, 7, 9, 11, 11, 11, 13 Mo=11

Якщо всі значення в групі зустрічаються однаково часто, то вважається, що моди немає (наприклад: 1,1,5, 5,8,8).

Заходи мінливості (розкиду, розсіювання)

Заходи мінливості - це статистичні показники, що характеризують відмінності між окремими значеннями вибірки. Вони дозволяють судити про ступінь однорідності, про його компактність, а побічно - і про надійність отриманих даних.

До заходів мінливості відносять:

Розмах (P) - це інтервал між максимальним і мінімальним значеннями ознаки.

Приклад: 0, 2, 3, 5, 8 P=8-0=8
 -0,2, 1,0, 1,4,2,0 P=2,0-(-0,2)=2,2

Середнє відхилення (MD) - різниця між кожним значенням у вибірці і її середнім.

MD = X-M, де

M - середнє вибірки

X - конкретне значення

MD показує ступінь скупченості даних навколо середнього.

Дисперсія (D) - інший шлях вимірювання ступеня скупченості даних.

$D = \Sigma d^2 / N$ - для великих вибірок (більше, дорівнює 30)

$D = \Sigma d^2 / (N-1)$ - для малих вибірок (менше 30)

Стандартне відхилення (σ).

$\sigma = \sqrt{D} = \sqrt{\Sigma d^2 / N}$ (або $N - 1$)

2.4. Заходи зв'язку. Види кореляції

Попередні показники, іменовані статистиками, характеризують сукупність даних по одній будь-якій ознаці.

Заходи зв'язку ж виявляють співвідношення між двома змінними або між двома вибірками. Кореляційним називається дослідження, яке проводиться для підтвердження або спростування гіпотези про статистичний зв'язок між двома або більше змінними.

Ці зв'язки, або кореляції і виявляють через обчислення коефіцієнта кореляції. Але наявність кореляції не означає, що між змінними існує причинний (функціональна) зв'язок. Функціональна залежність - це окремий випадок кореляції.

Навіть якщо зв'язок причинний, кореляційні показники не можуть вказати, яка з двох змінних причина, а яка - наслідок.

Види кореляції:

За тісноті зв'язку

1. *Повна* (досконала) - R = 1. Констатується обов'язковий взаємозв'язок між змінними.

2. *Відсутність зв'язку* - R = 0. Наприклад: між швидкістю реакції та кольором очей, довжиною ступні і обсягом пам'яті.

3. *Часткова* - $0 < R < 1$

Менше 0,2 - дуже слабкий зв'язок,

0,2 - 0,4 - кореляційний зв'язок явно є, але невисокий,

0,4 - 0,6 - явно виражена кореляція,
 0,6 - 0,8 - висока кореляція,
 більше 0,8 - дуже висока.

По спрямованості

1. Позитивна (пряма)

Коефіцієнт R зі знаком «плюс» означає пряму залежність: збільшення значення однієї змінної тягне збільшення іншої.

2. Негативна (зворотна)

Коефіцієнт R зі знаком «мінус» означає зворотну залежність: збільшення значення однієї змінної спричиняє зменшення іншої.

По формі

1. Прямолінійна

При такому зв'язку рівномірним змінам однієї змінної відповідають рівномірні зміни іншої.

2. Криволінійна

Це зв'язок, при якому рівномірне зміна однієї ознаки поєднується з нерівномірною зміною іншої. Якщо змінні, для яких досліджується кореляційний зв'язок, вимірюються за шкалою порядку - то обчислюється коефіцієнт рангової кореляції Спірмена або Кенделла. При вимірюванні змінних за допомогою шкали інтервалів обчислюється коефіцієнт кореляції Пірсона.

2.5. Планування кореляційного дослідження

Типи кореляційних досліджень

Порівняння двох груп. Він застосовується для встановлення подібності або відмінності двох груп по вираженості тої чи іншої психологічної властивості або стану.

Наприклад, чоловіки і жінки по рівню екстраверсії.

Одномірне дослідження однієї групи в різних умовах.

Наприклад, вимірювання рівня тривожності дітей при переході з дитячого садка в перший клас школи. Група студентів перед від'їздом на навчання за кордон і після неї.

Багатомірне кореляційне дослідження. Воно застосовується для встановлення подібності або відмінності трьох або більше груп по вираженості тої чи іншої психологічної властивості або стану.

Структурне кореляційне дослідження. Дослідник виявляє не відсутність або наявність значимих кореляцій, а відмінність у рівні значущих кореляційних залежностей між одними і тими ж показниками, вимірними у представників різних груп.

Наприклад, нам необхідно перевірити гіпотезу про те, чи впливає стать батька і стать дитини на подібність або відмінність їх особистісних рис, наприклад рівня нейротизму по Айзенку. Для цього ми повинні провести дослідження реальних груп - сімей. Потім обчислюються коефіцієнти кореляції рівнів тривожності батьків і дітей. Виходять 4 основних коефіцієнта кореляції 1) мати-донька, 2) мати-син, 3) батько-донька, 4) батько-син, і два додаткових 5) син-донька, 6) мати-батько.

Лонгитюдне кореляційне дослідження. Лонгитюдне кореляційне дослідження будується за планом тимчасових серій з тестуванням групи через задані проміжки часу.

Питання:

1. Розкрийте поняття дані. Що таке дискретні дані?
2. Дайте характеристику безперервним даним.
3. Що таке первинна, вторинна обробка даних?
4. Охарактеризуйте заходи центральної тенденції.
5. Охарактеризуйте заходи мінливості.
6. Що таке кореляція? Розкажіть види зв'язку.
7. Розкрийте типи кореляційного дослідження.

ТЕМА 3. СПОСТЕРЕЖЕННЯ

3.1. Спостереження. Переваги, недоліки методу.

3.2. Види спостереження.

3.1. Спостереження. Переваги, недоліки методу

Спостереження - цілеспрямоване, організоване і фіксоване сприйняття психічних явищ з метою їх вивчення в певних умовах.

До психологічного спостереження як наукового методу ставляться такі вимоги:

1. Цілеспрямованість
2. Вибірковість
3. Плановість
4. Системність
5. Організованість
6. Фіксованість
7. Адекватність
8. Повнота

Гідність спостереження: збір інформації, як правило, не впливає на хід подій і не перешкоджає природності психічних проявів людей, які спостерігаються.

До недоліків методу можна віднести:

1. Пасивну роль спостерігача.
2. Труднощі точного встановлення причин спостережуваних явищ через неможливість врахування всіх факторів, що впливають.
3. Мимовільну упередженість спостерігача, обумовлену деякими закономірностями соціальної перцепції типу «ефекту ореола», «каузальної атрибуції».

3.2. Види спостереження

Об'єктивне - спостереження з боку.

Самоспостереження - спостереження суб'єкта за самим собою.

Польове (природне) - в природних умовах повсякденного життя.

Лабораторне - в штучно створюваних умовах.

Індивідуальне - здійснюється одним спостерігачем.

Колективне - здійснюване спільно декількома спостерігачами.

Випадкове - не заплановане заздалегідь, що здійснюється в силу несподіваних обставин, що склалися.

Навмисне - заздалегідь заплановане, що входить в задум спостерігача.

Систематичне - скоєне по заздалегідь обдуманого плану і, як правило, за заздалегідь складеним графіком.

Повне - спостереження, при якому охоплюються і фіксуються максимум доступної інформації.

Констатуюче - спостереження, при якому явища і дії лише фіксуються і не підлягають обговоренню або оцінюванню дослідником в ході спостереження.

Оцінювальне - спостереження, що супроводжується винесенням спостерігачем оцінки ситуації або фіксованих явищ, або фактів.

Стандартизоване - здійснюване за заздалегідь розробленою схемою, що пропонує форму фіксації і перелік параметрів, які підлягають реєстрації.

Відкрите - спостереження, при якому спостерігачі знають про свою роль об'єкта дослідження (недолік - спотворюються факти).

Приховане - спостереження, про якому піддослідним не повідомляється, проводиться непомітно для них (недолік - порушуються етичні норми).

Включене - спостереження, при якому спостерігач входить до складу досліджуваної групи і вивчає її зсередини.

Невключене - спостереження з боку.

Пряме - спостереження, що проводиться безпосередньо самим спостерігачем.

Непряме - проводиться через посередників.

Питання:

1. Дайте характеристику методу спостереження.
2. Розкрийте переваги, недоліки методу спостереження.
3. Охарактеризуйте види спостереження.

ТЕМА 4. ВЕРБАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ МЕТОДИ

4.1. МЕТОД БЕСІДИ

- 4.1.1. Види бесіди. Особливості бесіди.
- 4.1.2. Бар'єри спілкування.
- 4.1.3. Способи ведення бесіди.
- 4.1.4. Техніка рефлексивного слухання. Основні прийоми.
- 4.1.5. Особливості бесіди з дітьми.

Це група способів отримання і застосування психологічної інформації на основі мовного (усного або письмового) спілкування.

Основні види даного типу методів:

- 1. Бесіда
- 2. Опитування:
 - 2.1. Інтерв'ю
 - 2.2. Анкетування

4.1.1. Види бесіди. Особливості бесіди

Бесіда - метод усного отримання відомостей від даного дослідника людини шляхом ведення з ним тематично спрямованої розмови.

Види бесіди:

- 1. Терапевтична, клінічна (використовується для збору інформації та надання допомоги клієнту).
- 2. Вступна, «введення в експеримент» (спрямована на залучення випробовуваних до співпраці).
- 3. Експериментальна (спрямована на перевірку експериментальних гіпотез).
- 4. Автобіографічна (для визначення життєвого шляху).

Бесіда широко застосовується в соціальній, медичній, віковій, юридичній психології. Як самостійний метод бесіда особливо застосовується в консультативній, діагностичній та психокорекційній роботі. У діяльності практичного психолога бесіда часто грає роль не тільки професійного методу збору психологічних даних, але і засобу інформування, переконання, виховання.

Завдання психолога - розкрити співрозмовника. Дослідник зазвичай намагається вести бесіду в вільній, невимушеній манері, прагнучі «розкрити» співрозмовника, розкряпачити його. Тоді ймовірність щирості співрозмовника значно підвищується. А чим він щире, тим вище адекватність одержуваних в бесіді і опитуваннях даних досліджуваної проблеми.

Особливості бесіди

Зазвичай дуже важливе значення для успішного розвитку бесіди має самий початок розмови.

Перші фрази можуть викликати або інтерес і бажання вступити в діалог з дослідником, або, навпаки, прагнення ухилитися від нього. Для підтримки гарного контакту з співрозмовником досліднику рекомендується демонструвати свій інтерес до його особистості, до його проблем. Але від відкритої згоди, а тим більше незгоди з думкою респондента слід утримуватися. Свою живу участь в бесіді, інтерес до неї дослідник може виражати мимікою, позами, жестами, інтонацією, додатковими питаннями.

Специфіка психологічної бесіди на відміну від життєвої полягає в нерівності позицій співрозмовників. Психолог тут виступає, як правило, ініціативної стороною, саме він направляє тематику розмови і задає питання. Його партнер зазвичай виступає в ролі відповідального на ці питання. Акцентування цих відмінностей і зовсім може зруйнувати баланс у взаємодії дослідника з досліджуваним. Останній починає «закриватися». Тому дуже важливо, щоб бесіда не перетворювалася в допит, оскільки це робить її ефективність рівною нулю.

Ще одна дуже важлива особливість психологічної бесіди обумовлена тим, що в суспільстві вироблено ставлення до психолога як фахівця з людської душі і моральних норм. Його партнери по бесіді часто налаштовані на отримання миттєвого вирішення їх проблем, очікують рад по поведінці в повсякденному житті, в тому числі на питання з категорії «вічних».

І психолог повинен відповідати цій системі очікувань: бути комунікабельним, тактовним, толерантним, емоційним, чутливим і чуйним, спостережливим і рефлексивним, добре ерудованим з широкого кола питань, мати глибокі психологічні знання.

Але не завжди ефективна так звана керована бесіда, тобто бесіда, в якій ініціатива - на боці дослідника.

Іноді більш продуктивною є некерована бесіда - розмова, в якій ініціатива переходить респонденту, і бесіда приймає характер сповіді. Такий варіант бесіди типовий, коли людині необхідно «виговоритися».

Головне вміння психолога тут - вміння слухати. Слухати в бесіді - це не означає просто не говорити або чекати своєї черги. Це процес, що вимагає підвищеної уваги до того, про що йде мова, і до того, з ким розмовляють.

Уміння слухати має два аспекти.

Перший - зовнішній, організаційний: здатність зосередитися на темі розмови, взяти активну участь в ньому, підтримуючи інтерес до бесіди. Чути - сприйняття звуків, процес фізіологічний.

Другий - внутрішній. Слухати - сприйняття значень і сенсу цих звуків, процес психологічний. Навіть саме пристрасне бажання говорити з іншою людиною ще не гарантує того, що він до нас «достукається», а ми його «почуємо», тобто вникнемо в його проблеми, відчуємо його біль, образу, дійсно порадіємо його успіху.

4.1.2. Бар'єри спілкування

Дуже важливо як при проведенні бесіди, так і при її інтерпретації враховувати, що деякі типи реплік, за якими, природно, стоять певні психічні особливості людини та її ставлення до співрозмовника, можуть порушувати хід спілкування аж до його припинення.

Іноді подібні репліки називаються *бар'єрами спілкування*.

До них відносять:

1. Наказ, вказівка.
2. Попередження, загроза.
3. Обіцянка - торгівля.
4. Повчання, мораль.
5. Рада, рекомендація.
6. Незгода, осуд, обвинувачення.
7. Згода, похвала.
8. Приниження.
9. Лайка.
10. Інтерпретація.
11. Заспокоєння, розраду.
12. Допит.
13. Відведення від проблеми, відволікання.

Такі репліки часто порушують хід думки співрозмовника, збивають його з пантелику, змушують вдаватися до захисту, можуть викликати роздратування і навіть обурення. Звичайно, реакції на ці бар'єри ситуативні, і необов'язково рада повинна викликати роздратування, а тим більше похвала - обурення. Але такі негативні для спілкування реакції можливі, і звести ймовірність їх появи до мінімуму - обов'язок психолога.

4.1.3. Способи ведення бесіди

Бесідою можна управляти і промовою, і мовчанням. І те й інше - мистецтво і професіоналізм. У першому випадку говорять про ведення бесіди за допомогою рефлексивного слухання, в другому - нерелективного.

Нерелективне слухання - це «вміння уважно мовчати». В ньому може бути виражено і схвалення, і розуміння, і підтримка, і співчуття, оскільки і мінімумом слів укупі з невербальною комунікацією можна повідомити багато.

Ситуації, в яких застосування нерелективного слухання особливо корисно:

1. Співрозмовник горить бажанням висловити своє ставлення до чого-небудь або висловити свою точку зору.
2. Співрозмовник хоче обговорити наболілі проблеми. Йому важливо «виговоритися» самому, що скажуть інші йому байдуже.
3. Той, хто говорить, зазнає труднощів у вираженні своїх проблем.

Невтручання в його мову полегшує йому самовираження. Всі ці ситуації пов'язані з прагненням людини знайти собі слухача, своєрідний «резонатор», а не порадирика. Однак слухання нерелексії - прийом тонкий. Їм слід користуватися обережно, оскільки легко помилитися і перестаратися в мовчанні. Керована бесіда передбачає більш активне мовне втручання дослідника в процес спілкування з респондентом. І тоді вдаються до рефлексивного слухання.

4.1.4. Техніка рефлексивного слухання. Основні прийоми

1. *З'ясування* - це звернення до респондента за уточненнями, що допомагає зробити повідомлення більш зрозумілим.

У цих зверненнях отримують додаткові відомості або уточнюють зміст висловленого. Ні в якому разі не слід в цих запитах звертати увагу на особистість мовця. Вони повинні фокусуватися на його повідомленні або на процесі комунікації. Наприклад: «Що ви маєте на увазі?», «Я не зрозумів останньої фрази», «Поясніть мені то-то». Переважно звернення, які передбачають вільну роз'яснювальну відповідь, а не примусову.

2. *Перефразовування* - формулювання висловлювання мовця в іншому вигляді. Повідомлення того, хто говорить, переадресовується йому, але словами слухача. Мета - перевірка точності розуміння співрозмовника. Повернення думки тими ж словами небажано, тому що буквально повторення співрозмовника може викликати у нього підозри в неувважному слуханні. Перефразовування, іншими словами, переконує його, що його слухають і розуміють, а якщо розуміють невірно, то прагнуть вчасно виправити становище.

3. *Відображення почуттів* - словесне вираження поточних переживань і станів мовця: здається, що ви відчуваєте то-то, ви трохи засмучені?

4. *Резюмування* - це підсумовування думок і почуттів мовця.

4.1.5. Особливості бесіди з дітьми

Бесіда - один з найголовніших прийомів роботи з дітьми. Фахівці вважають, що бесіда з дітьми - справа куди більш відповідальна і складна, ніж бесіда з дорослими.

Дорослі звертаються за психологічною допомогою самі, з власної ініціативи, а дітей до психолога призводять дорослі. Тому, відповідно у дітей відсутня мотивація спілкування. Звідси впливає ряд прийомів для налагодження взаємин з дитиною. Один з них - гра. Для цього завжди повинно бути відповідне забезпечення: ляльки, іграшки, папір, олівці, книжки.

Особлива вимога пред'являється до мови психолога, тому що доросла мова в багатьох випадках ще не доступна дитині. Для правильного розуміння маленького співрозмовника необхідно представляти його субкультуру і володіти його словником. А іноді навіть для плідного спілкування з підлітком корисно перейти на його стиль спілкування.

Позиції, необхідні психологу для створення сприятливої обстановки:

1. Треба створити м'яке, тепле ставлення до дитини.
2. Дитину слід приймати такою, якою вона є.
3. Дати дитині відчутти атмосфери поблажливості і доброзичливості, щоб вона могла вільно проявляти свої почуття.
4. Не можна нічого засуджувати або виправдовувати в позиціях дитини, але треба розуміти її, причому так, щоб дитина це відчувала.

4.2. МЕТОД ОПИТУВАННЯ

4.2.1. Правила формулювання питань. Види питань.

4.2.2. Анкетування. Особливості анкетування.

4.2.3. Правила складання анкет. Види анкетування.

4.2.1. Правила формулювання питань. Види питань

Правила формулювання питань:

1. Кожне питання має бути логічно окремим. Воно не повинно бути «множинним», тобто не повинно поєднувати два або більше підпитань. Наприклад, питання: «Які якості особистості ви вважаєте головними для найважливіших видів людської діяльності?» необхідно розбити на два окремих питання: «Які види людської діяльності ви вважаєте найважливішими?» і «Які якості особистості ви вважаєте головними для цих видів діяльності?»

2. Небажано застосування малопоширених слів (в особливості іноземних), вузькоспеціалізованих термінів, багатозначних слів.

3. Слід прагнути до стислості, лаконічності. Довгі питання ускладнюють їх сприйняття, розуміння і запам'ятовування.

4. До питань, що стосуються малознайомих опитуваному тем, допустимо зробити невелику передмову у вигляді пояснення або прикладу.

5. Питання має бути, наскільки це можливо, конкретним. Краще стосуватися окремих випадків, конкретних предметів і ситуацій, абстрактних тем і будь-яких узагальнень.

6. Якщо в питанні містяться вказівки або натяки на можливі відповіді, то спектр цих відповідей повинен бути вичерпним. Якщо цього не добитися, то питання слід переформулювати так, щоб не було ніяких підказок. Наприклад, питання студенту «Звідки ви черпаєте психологічну інформацію: «З підручників або лекцій?» Явно невдалий. Джерелами такої інформації можуть бути крім підручників і лекцій наукова і художня література, інші люди, наукові конференції, життєвий досвід і т. п.

7. Питання не повинні примушувати респондентів до неприйнятних для них відповідей. Якщо з змістовної точки зору цього уникнути важко, то необхідно так сформулювати питання, щоб у опитуваного була можливість відповісти без шкоди для себе, без втрати обличчя.

8. Слід уникати вживання в питаннях неприємних для респондента слів і виразів, здатних викликати його негативне ставлення до питання.

Види питань:

Відкриті - не мають варіантів відповідей, респондент відповідає у вільній манері.

Закриті - на них наводиться повний набір варіантів відповіді, перелік можливих відповідей.

На вибір відповіді впливає місце в ряду.

Наприклад, до питання: Яким джерелом політичної інформації ви надаєте перевагу? Додається наступний перелік відповідей: 1) преса, 2) телебачення, 3) радіо, 4) знайомі і друзі, 5) політичні збори. Опитувальні виявляють тенденцію до переваги варіантів, що стоять на початку списку. Для нейтралізації в опитуваннях рекомендується одній половині респондентів давати перелік відповідей у прямій послідовності, а другий - в зворотній.

Переваги відкритих питань

1. Створення атмосфери відвертості.

2. Великі можливості і висока ймовірність відображення у відповідях домінуючих мотивів, почуттів, інтересів, думок.

Головний недолік - труднощі в обробці.

Прямі - питання, формулювання яких передбачає відповідь, яка однаково розуміється і респондентом і дослідником.

Непрямі - розшифровка відповіді передбачена в іншому, прихованому від опитуваних вигляді.

Найпоширеніший спосіб заміни прямого запитання на непряме - переклад з особистої форми в безособову. Наприклад, замість питання «Як ви вважаєте?» Запитують «Деякі вважають, що ..»

Основні - служать для збору інформації про досліджувану подію.

Контрольні - для підтвердження надійності отриманої інформації.

Питання-пастки: досліднику наперед відомо, що опитуваний по тій чи іншій причини не зможе відповісти на таке чи інше питання. Але в силу неухважності або несумлінності респондент дає відповідь і потрапляє в пастку (питання про неіснуючі фільми), іноді називають питання-фільтри.

Зондувальні питання - дозволяють отримати попереднє уявлення про знання і позицію респондента з якого-небудь факту або явища.

Контактні - перші звернення, налагоджують сприятливу атмосферу спілкування.

Буферні - призначені для пом'якшення взаємовпливів основних питань і їх блоків. В одних випадках вони відіграють роль сполучної ланки між тематично різними блоками питань, служать своєрідними містками при переході від теми до теми. В інших випадках буферні питання грають протилежну роль - роз'єднуювальну. Це потрібно часто тому, що відповіді респондентів обумовлені не тільки актуально заданим питанням, але і попереднім. А іноді і подальшим.

Фільтруючі питання дозволяють відокремити недостовірні відповіді від достовірних. Фільтри можуть бути і очевидні для опитуваних. Їм пропонується не відповідати на наступне запитання, якщо вони не інформовані про те, що запитується.

Навідні запитання спрямовані на надання допомоги респонденту в знаходженні і формулюванні відповіді на інші питання. Наприклад, якщо опитуваний не може згадати дату якоїсь події, то йому пропонується згадати, де і ким він в цей час працював.

4.2.2. Анкетування. Особливості анкетування

1. По-перше, це найвищий ступінь формалізації. Досягається вона завдяки письмовій формі мовного спілкування дослідника з досліджуваним. Всі питання і відповіді заносяться на спеціальний бланк - опитувальний лист. Послідовність і формулювання питань строго визначені заздалегідь при розробці анкети. По ходу опитування їх неможливо змінити, що цілком можливо зробити в процесі інтерв'ювання, навіть стандартизованого.

2. Друга ознака - роль дослідника в процесі опитування. При анкетуванні цілком достатньо налагодити взаємодію і зовсім не обов'язково, а часто і небажано виходити в спілкуванні на рівень міжособистісних відносин. Тут недоречно співчуття, не потрібно емоційних проявів, не потрібен багатий арсенал знаків і прийомів, що підкреслюють співучасть анкетера. Вплив особистості анкетера на респондента і його відповіді повинно бути зведене до мінімуму.

3. Третя характерна особливість анкетування - анонімність.

Анкетування відрізняється від інтерв'ю ще й тим, що фіксація опитування, по суті справи, здійснюється тим, хто відповідає. Він сам вписує свої відповіді в опитувальний лист.

У заповненні анкети впливає ще дві особливості анкетування.

По-перше, це можливість ознайомлення опитуваного відразу з усією сукупністю пропонованих питань.

По-друге, можливість відповідати не по порядку, передбаченому анкетною, а в будь-якій, зручній для нього послідовності.

Зазвичай анкета складається з трьох розділів.

Вступний, включає дані про організатора опитування (установа, громадська організація, група осіб), звернення до опитуваного, опис цілей опитування, пояснення щодо заповнення анкети. Тут же слід заповнити випробуваного про анонімність опитування.

Основна частина складається з питань і місця для відповідей.

Заключна частина анкети містить вираз подяки опитуваному, а іноді і запрошення до подальшої співпраці.

4.2.3. Правила складання анкет. Види анкетування

При складанні анкети зазвичай дотримуються наступних правил:

1. Тематичні розділи супроводжуються вступними поясненнями.
 2. Кожне питання забезпечується чіткою інструкцією, як на нього відповідати.
 3. Неприйняте розриви тексту одного питання або його розташування частинами на різних сторінках анкети (перенесення питання).
 4. Всі питання нумеруються цифрами, а варіанти відповідей на закриті питання індексуються буквами.
 5. Число питань в табличній формі має бути мінімальним.
 6. Якщо передбачається пряме використання анкетного бланка в обробці даних на ЕОМ, то відповіді можуть шифруватися.
 7. Розмір анкети має два аспекти: внутрішній і зовнішній.
Зовнішній включає формат аркуша і кількість аркушів. Формат листа повинен бути охоплюємо єдиним поглядом.
- Внутрішній - число питань. Чим більше питань, тим вище ймовірність відторгнення анкети респондентом. На практиці досвід і інтуїція визначають число питань. Оптимумом вважається від 3 до 100 питань, 20-30 хвилин.

Види анкетування

1. За кількістю респондентів:

індивідуальне
групове
масове

2. По повноті охоплення:

суцільне
вибіркове
Суцільне - припускає роботу з усіма представниками наміченої вибірки.
Вибіркове - тільки з деякими особами.

3. За типом контактів респондентів з анкетером:

Очне - заповнення опитувального листа респондентом здійснюється в присутності анкетера.
Заочне - в його відсутності.

Заочне опитування може здійснюватися кількома шляхами:

- 1) розсилка анкет поштою;
- 2) опублікування їх у пресі з наступним збором заповнених бланків в редакціях або по іншим адресам;
- 3) вручення та збір анкет через розсильних за місцем роботи, проживання, відпочинку.

Питання:

1. Які Ви знаєте види бесіди? Розкрийте їх.
2. Що таке бар'єри спілкування? Перерахуйте їх види.
3. Дайте характеристику технікам рефлексивного слухання.
4. У чому полягають особливості бесіди з дітьми?
5. Дайте характеристику методу анкетування. У чому полягають особливості анкетування?
6. Розкрийте правила складання анкет.
7. Охарактеризуйте види анкетування.

ТЕМА 5. ПСИХОЛОГІЧНЕ ТЕСТУВАННЯ

5.1. Виникнення і розвиток методу тестування.

5.2. Класифікація психологічних тестів.

5.2.1. Характеристика суб'єктивних тестів.

5.2.2. Характеристика об'єктивних тестів.

5.2.3. Характеристика проектних тестів.

5.1. Виникнення і розвиток методу тестування

Психологічне тестування - метод вимірювання та оцінки психологічних характеристик носіїв психіки за допомогою спеціальних методик, іменованих тестами.

Психологічний тест - стандартизована система питань або завдань, що дозволяє виявити і виміряти рівень розвитку різних психологічних характеристик людини.

Валідність тесту - показує, що цей тест вимірює і наскільки добре він це робить.

На даний момент теорія і практика тестування узагальнені в самостійних наукових дисциплінах - психологічної діагностики та тестології.

Психодіагностика - наука про способи виявлення та вимірювання індивідуальних особливостей особистості.

Тестологія - наука про розробку або конструювання тестів.

Процес тестування включає в себе 3 етапи:

1) Вибір адекватної цілям і задачам тестування методики.

2) Власне тестування.

3) Порівняння отриманих даних з «нормою» і винесення оцінки.

Оцінювання є не тільки результат порівняння емпіричних даних з тестовою шкалою, а й підсумок кваліфікованої інтерпретації з урахуванням багатьох привхідних факторів.

У 1879 р. в Лейпцигу В. Вундт створив першу лабораторію експериментальної психології, за зразком якої відкрилася велика кількість лабораторій в Англії, Франції, Америці.

Вундт вважав можливим застосування експериментальних методів для вивчення нижчих рівнів психіки (відчуттів, сприйняття), його численні учні перейшли до вивчення явищ більш високого рівня: мислення, уваги, поведінки в цілому.

Зміна предмета дослідження тягло за собою зміни в використовуваних методах.

Вивчення поведінки зажадало стимуляції вже не окремим психічним процесам, а особистості в цілому.

Автором терміну «тест» є учень В. Вундта американський психолог Джеймс Кеттел, який запропонував термін в 1890 р. у роботі «Інтелектуальні тести і виміри».

Надана тестами можливість кількісної оцінки психічних явищ і зіставлення на цій основі результатів різних випробовуваних між собою зумовили бурхливий розвиток методу на рубежі 19-20 століть.

У 1904 р. з'явився перший тест, що відповідав сучасному розумінню тестів: французькими психологами Біне і Симоном був розроблений тест інтелекту для виявлення розумово неповноцінних дітей, нездатних навчатися в звичайних школах.

У 1912 році німецьким психологом Штерном був введений коефіцієнт інтелекту IQ, який визначається як відношення розумового віку до хронологічного віку, виражене у відсотках. На початку 20 століття розвиток тестування стимулюється також запитами промисловості і армії. Створюються тести, здатні здійснювати професійну диференціацію і відбір в:

* різних галузях виробництва,

* сферах обслуговування,

* а також для набору новобранців в армію і розподілу їх за родами військ.

Одночасно спостерігається сплеск розвитку клінічних тестів. Перші клінічні тести служили в основному завданню виявлення патології розумового розвитку. У першій половині 20 століття з'являється цілий ряд методик, спрямованих вже на диференціальну діагностику, на відміну одного типу патології від іншого. Найбільш видатні фігури цього часу: німецький психіатр Крепелін, Роршах.

У повоєнні роки відбуваються важливі зміни в ідеології тестування. Якщо раніше тести працювали на суспільство, то в 1950-1960 роки тестологія «індивідуалізується» і звертається до потреб і проблем окремої особистості. Тести профвідбору змінюються тестами профорієнтації. З'являється безліч особистісних опитувальників. Мета - поглиблене пізнання особистості, виявлення її здібностей.

В даний час в арсеналі психодіагностики є понад 10 тисяч різних методик

5.2. Класифікація психологічних тестів

Одну з найбільш вдалих класифікацій запропонував Розенцвейг в 1950 році. Він розділив методи психодіагностики на три групи: суб'єктивні, об'єктивні, проектні.

Суб'єктивні - опитувальники і автобіографії, вимагають від суб'єкта спостережень за собою як за об'єктом.

Об'єктивні - вимагають дослідження через спостереження за зовнішньою поведінкою.

Проективні - базуються на аналізі реакцій випробуваного на особистісно-нейтральний матеріал.

5.2.1. Характеристика суб'єктивних тестів

В рамках суб'єктивного діагностичного підходу отримання інформації засноване на самооцінці досліджуваним своєї поведінки і особистісних особливостей. Відповідно, тести, засновані на використанні принципу самооцінки, ми називаємо суб'єктивними.

Суб'єктивні тести представлені в психодіагностики в основному численними опитуваннями.

Відмінності опитувальників від анкет:

1. Різниця в спрямованості. Анкети - виконують функцію збору інформації в будь-якої спрямованості. Опитувальники - виявлення особистісних особливостей, в силу чого на перший план виходить ознака не технологічна (отримання відповідей на питання), а цільова (вимір особистісних якостей).

2. Анкетування - анонімно, тестування – персоналізоване.

3. Анкетування - формально, відповіді респондента не ведуть для нього ні до яких безпосередніх наслідків, тестування - особистісно (його результати часто використовуються для впливу на структуру особистості або колективу).

Класифікація опитувальників:

1. За сферами застосування

Вузькопрофільні - по сфері переважного застосування на клінічні, профорієнтаційні, сфери навчання, сфери менеджменту і роботи з персоналом та ін.

Широко застосування.

2. За формою діагностуємого психічного явища

Опитувальники станів,

Опитувальники властивостей.

Психічні стани в значній мірі ситуаційно обумовлені і вимірюються хвилинами, годинами, добами, дуже рідко - тижнями або місяцями. Відповідно, інструкції до опитувальника станів вказують на необхідність відповідати на питання відповідно до актуальних переживань, відносин, настроїв.

Психічні властивості є більш стійкі, ніж стани, явища, які супроводжують людину місяцями, роками, а то і все життя.

Іноді зустрічаються комплексні опитувальники, що поєднують в собі ознаки опитувальника станів і опитувальника властивостей. Наприклад, опитувальник Спілбергера-Ханіна містить шкалу реактивної тривожності (за допомогою якої діагностується тривожність як стан) і шкалу особистісної тривожності (для діагностики тривожності як особистісної властивості).

3. В залежності від ступеня охоплення властивостей особистості опитувальники діляться

Одномірні або багатомірні,

Типологічні

Одномірні особистісні опитувальники спрямовані на виявлення наявності або ступеня вираженості однієї властивості (вираженість властивостей мається на увазі в якомусь діапазоні від мінімального до максимального можливого рівня).

Багатомірні особистісні опитувальники спрямовані на вимірювання більш ніж одної властивості.

Типологічні опитувальники створюються на основі виділення особистісних типів - цілісних утворень.

І тоді метою тестування буде виявлення не окремих властивостей, а близькості обстежуваної людини до того чи іншого особистісного типу. Наприклад, опитувальник Айзенка виділяє 4 типи особистості: екстравертивний нестабільний, екстравертивний стабільний, інтровертивний стабільний, інтровертивний нестабільний.

Особистісні опитувальники можуть бути спрямовані на діагностику однієї з підструктур особистості (темпераменту, характеру, здібностей, спрямованості), або особистості в цілому.

4. За підструктурою особистості, яка оцінюється

Опитувальники темпераменту,

Опитувальники характеру,

Опитувальники здібностей,

Опитувальники спрямованості,

Змішані опитувальники.

Опитувальники темпераменту складені з таким розрахунком, щоб про властивості темпераменту конкретної людини можна було б судити по його опису своїх емоційних і поведінкових реакцій в різних життєвих ситуаціях.

Діагностика характеру також може здійснюватися як через діагностику окремих рис характеру, так і через діагностику типу характеру в цілому.

Діагностика здібностей за допомогою суб'єктивних тестів проводиться нечасто. Вважається, що дати достовірну оцінку своїм здібностям більшість людей не в змозі. Тому при оцінці здібностей перевага віддається об'єктивним тестам, де рівень розвитку здібностей визначається на основі результативності виконання завдання. Однак ряд здібностей можна успішно вимірювати за допомогою суб'єктивних тестів.

Діагностика спрямованості особистості може являти собою визначення типу спрямованості в цілому: спрямованість на себе, на спілкування, на справу або дослідження компонентів спрямованості (мотивів, інтересів, установок, ідеалів, цінностей, світогляду).

Якщо властивості, які виявляються, належать не одній, а кільком підструктурам особистості, то ми маємо справу зі *змішаним опитувальником*.

5.2.2. Характеристика об'єктивних тестів

В рамках об'єктивного підходу діагноз виноситься на підставі інформації про особливості виконання діяльності і її результативності. Ці показники в мінімальному ступені залежать від уявлень випробуваного про себе і від думки особи, яка проводить тестування.

Залежно від предмета тестування і виду завдань можна навести таку класифікацію об'єктивних тестів:

1. *Тести особистості*
2. *Тести інтелекту:*
 - А) вербальні
 - Б) невербальні
 - В) комплексні
3. *Тести здібностей:*
 - А) тести загальних здібностей
 - Б) тести спеціальних здібностей
4. *Тести креативності*
5. *Тести досягнень:*
 - А) тести дії
 - Б) письмові
 - В) усні

Тести особистості, так само як і особистісні опитувальники, спрямовані на виявлення особистісних особливостей, однак вже не на основі самоопису цих особливостей випробуванним, а через виконання ним низки завдань з чітко структурованою, фіксованою процедурою. Наприклад, тест замаскованих фігур.

Тести інтелекту - тести, спрямовані на оцінку рівня інтелектуального розвитку. При вузькому трактуванні поняття «інтелект» застосовуються методики, що дозволяють оцінити тільки розумові особливості людини, його розумовий потенціал. При широкому розумінні категорії «інтелект» застосовуються методики, що дозволяють характеризувати і інші пізнавальні функції (пам'ять, просторове орієнтування, мову, увагу, уяву, емоційно-вольові та мотиваційні характеристики).

Виміру підлягають як понятійне (словесно-логічне), так і образне, і наочно-дієве (предметне) мислення.

У першому випадку завдання носять зазвичай вербальний характер і пропонують випробуваному встановити логічні відносини, виявити аналогії, зробити класифікацію.

У другому випадку пропонується виконати завдання невербального характеру: операції з геометричними фігурами, складання картинок з розрізаних зображень.

До першої категорії відносяться такі тести, як «Прості і складні аналогії», «Логічні зв'язки», «Відшукування закономірностей», «Порівняння понять». Приклади методик другої категорії: «Піктограми», тест «Прогресивні матриці Равена».

Звичайною справою є поєднання в одній методиці і вербальних, і невербальних завдань. Такі тести будемо називати комплексними - тест Векслера, складається з 11 субтестів: 6 вербальних, 5 невербальних. За результатами виконання завдань обчислюються коефіцієнти інтелекту.

Класичні тести інтелекту дозволяють вимірювати тільки рівень так званого конвергентного мислення - нетворчого. Інший компонент інтелекту - творче мислення не піддається подібному тестуванню. Отримувани коефіцієнти не дають уявлень про цей бік інтелекту. Це призвело до спроб розробки спеціальних методів - тестів креативності. До того ж в науці вимальовується думка про те, що інтелект не має творчої складової, що остання - самостійний вид психічної активності.

Тести здібностей - методи, спрямовані на оцінку можливостей людини в оволодінні знаннями, вміннями, навичками як загального, так і приватного характеру. У першому випадку мова йде про оцінку загальних здібностей (сенсорних, моторних), у другому - про оцінку спеціальних здібностей, в основному пов'язаних з професійною діяльністю (математичних, музичних, художніх, швидкості читання).

Окремий вид здібностей є творчі здібності. Сукупність творчих здібностей називають *креативністю*.

Тести досягнень є тести оцінки рівня оволодіння знаннями, вміннями і навичками в якій-небудь конкретній діяльності і використовуються переважно в сферах навчання та профвідбору.

За типом завдання розрізняють тести дії, письмові та усні тести.

Тести дії з'ясовують ступінь вміння виконувати дії з певними інструментами, знаряддями, матеріалами, механізмами і т. п. Наприклад, тестування друкарки, збиральництва деталей, водія автомобіля і т. п.

Письмові тести являють собою систему питань і можливих відповідей на спеціальному бланку. Іноді питання супроводжуються малюнками, які супроводжують питання. Завдання випробуваного - вибрати правильну словесну відповідь, або зазначити на графіку відображення описаної у запитанні ситуації, або знайти в малюнку деталь, що дає правильне рішення відповідного питання.

Усні тести - система усних питань, що передбачає обхід труднощів, що виникає через відсутність досвіду у випробуваного в формулюванні відповідей. Тести досягнень використовуються в першу чергу в сферах навчання та профвідбору. Останнім часом тести досягнень отримали величезну популярність у вигляді різноманітних ігор на радіо і телебаченні.

5.2.3. Характеристика проектних тестів

Методики, засновані на використанні принципу проекції, називаються «*проективними*». Поняття «проекції» для позначення цих методик вперше було використано Л. Франком. Нині цей термін в психології має два значення.

Перше - психоаналітичне розуміння проекції як одного із захисних механізмів, за допомогою якого внутрішні імпульси і почуття, неприйнятні для «Я», приписуються зовнішньому об'єкту і тільки тоді проникають в свідомість.

Друге - непсихоаналітичне розуміння проекції як прояви особистості зовні. Кожен прояв активності (емоційне, мовне, рухове) несе на собі відбиток особистості в цілому.

Тестування за допомогою проективних методів має наступні найбільш загальні особливості. У методиках використовується неоднозначний, слабо структурований матеріал, що допускає велику кількість варіантів сприйняття і інтерпретації. При цьому передбачається, що чим слабкіше структурований матеріал, тим вище ступінь проекції. Суб'єкт не помічає як розкриває свої хвилювання, страхи, бажання, тривоги.

Таким чином, значно знижується опір при розкритті особистих, іноді дуже болючих проблем. Для подолання опору інструкція випробуваному дається без розкриття справжньої мети, а сама процедура тестування нерідко проходить в ігровій формі. Для випробуваного, як правило, немає обмежень у виборі відповідей, і відповіді не оцінюються як «правильні» або «помилкові».

Перша класифікація проектних методів належить Лоуренсу Франку. Він запропонував розрізнити проектні методики в залежності від характеру реакцій випробуваного.

1. Конститутивні
2. Конструктивні
3. Інтерпретативні
4. Катартическі
5. Експресивні
6. Імпресивні
7. Адитивні

Конститутивні методи характеризуються ситуацією, в якій від випробуваного потрібно створення якоїсь структури з слабо структурованого, аморфного матеріалу, оформлення стимулів, надання їм сенсу. Приклад, тест Роршаха (10 стандартних таблиць з чорно-білими і кольоровими симетричними «плямами», випробуваному пропонується відповісти на питання, на що, на його думку, схожа кожна пляма. Залежно від відповідей обстежуваного судять про його переживаннях, особливо взаємодії з оточенням, реалістичності сприйняття дійсності, тенденції до занепокоєння і тривожності.

Конструктивні методи мають на увазі конструювання, створення з оформлених деталей осмисленого цілого. Наприклад, методика «Село» складається з невеликих за величиною предметів, кількість яких у різних варіантах доходить до 300. Серед них: школа, лікарня, церква, торговельні лавки, дерева, автомобілі, фігурки людей і тварин. Випробуваному пропонується на свій розсуд побудувати з цих предметів село, в якому він хотів би жити, або деякий простір свого існування. Визначається підхід випробуваного до конструювання макету, реалістичність його побудови.

Інтерпретативні методи мають на увазі тлумачення випробуваним якої-небудь події, ситуації. Прикладом є тест тематичної аперцепції (ТАТ), тести словесних асоціацій. Матеріал ТАТ являє собою набір з 30 чорно-білих зображень, на яких представлені відносно невизначені сцени, що допускають неоднозначну інтерпретацію. Випробуваному пропонується скласти розповідь по кожному зображенню: що там відбувається, що переживають дійові особи. На основі розповіді випробуваного створюється уявлення про його переживання, конфлікти і способи з дозволу. У тестах словесних асоціацій матеріал складається зі списку не пов'язаних між собою слів, на кожне з яких випробуваний повинен якомога швидше дати перше що прийшло на розум слово-асоціацію. Характер і час реакції відповідей дають можливість виділити найбільш

«емоційно заряджені» для даного випробуваного слова-стимули, судити про наявність тих чи інших проблемних тем.

Катартически методи являють собою здійснення ігрової діяльності в спеціально організованих умовах. До них відносять психодраму. В ході міні-вистави, в якій випробовуваний грає роль самого себе або уявної особи в значущих для себе ситуаціях проявляються його особистісні особливості.

Методика не має стандартної процедури проведення. Внаслідок чого застосовується не стільки в якості психодіагностичної, скільки психотерапевтичної методики в груповій психотерапії.

У *експресивних* методах отримання інформації засновано на аналізі малюнків випробуваного, малюнки можуть бути на вільну або задану тему. Існує велика різноманітність рисункових методик: «Неіснуюча тварина», «Будинок-дерево-людина», «Малюнок сім'ї»

Проведення рисункових тестів не вимагає великих витрат часу, зазвичай допускає групову форму. Основними що піддаються аналізу елементами малюнка є його розмір, положення на аркуші (вгорі, внизу, в центрі, в кутку), поворот малюнка вліво або вправо, натиск (сильний, слабкий), характеристика ліній (рівні, переривчасті), нахил фігури, щільність і площа штрихування, кількість і характер деталей.

Для збільшення вірогідності інтерпретації бажано проводити рисункові методики в комплексі з іншими тестами, доповнювати їх результатами бесіди і спостереження.

Імпресивні тести мають на увазі перевагу одних стимулів іншим. Випробовуваний виявляється в ситуації, коли необхідно або вибрати найкращі стимули, або проранжувати стимули за ступенем переваги. Наприклад, в тесті Сонди випробуваному пред'являються 48 портретів психічно хворих людей, розбитих на 6 серій, з інструкцією вибрати в кожній серії по два найбільш і найменш вподобаних портрета.

В залежності від уподобань випробуваного судять про найбільш значущих для нього «діагностичних областях». Окрему підгрупу імпресивних тестів складають тести колірного вибору. Всі вони мають початком тест Люшера. В основі тесту лежить припущення про те, що вибір кольору відображає настрій, функціональний стан і найбільш стійкі риси особистості. Кожен колір спектра є пусковим сигналом, що викликає у людини різноманітні, що не усвідомлювані в повній мірі асоціації.

Адитивні методи мають на увазі довільне завершення випробуваним стимульного матеріалу, наприклад, завершення пропозиції або завершення історії. Залежно від характеру завершень судять про потреби і мотиви випробуваного, його ставлення до сім'ї, сексу і т. п.

Питання:

1. Розкажіть класифікацію психологічних тестів.
2. У чому полягає розвиток методу тестування?
3. Дайте характеристику суб'єктивних тестів.
4. Охарактеризуйте об'єктивні тести.
5. Розкрийте види проектних тестів.

ТЕМА 6. МОДЕЛЮВАННЯ

- 6.1. Моделювання. Класифікація моделей.
- 6.2. Основні напрямки моделювання в психології.

6.1. Моделювання. Класифікація моделей

Моделювання - практичне або теоретичне дослідження об'єкта, при якому безпосередньо вивчається не сам цікавий для нас об'єкт, а деяка допоміжна штучна або природна система (модель).

Модель - спеціальні штучно створені об'єкти, за своїми певними характеристиками подібні з реальними об'єктами, такими, що підлягають вивченню.

Модель виконує свою роль тоді, коли ступінь її відповідності об'єкту строго визначена. Досліджуючи модель, аналогічну досліджуваному об'єкту реальності, отримують нове знання про сам цей об'єкт.

Класифікація моделей:

1. За способом реалізації

1. Речові
2. Знакові
3. Образні

Речові представляють собою певне фізичне втілення оригіналу. Найбільш вживані такі форми, як макети, муляжі.

Знакові моделі є представленням об'єкта-оригіналу за допомогою умовних позначень. Зазвичай ці моделі виконані в графічній формі (малюнки, графіки, креслення, формули).

Образні - ідеальне уявлення досліджуваних об'єктів в свідомості людини. Фактично це будь-які образи: первинні (сенсорні і перцептивні) і вторинні (образи пам'яті та уяви, іменовані в психології уявленнями).

2. За характером відтворюваних сторін оригіналу

1. Субстанціальні
2. Структурні
3. Функціональні

Субстанціальні - це моделі, чий матеріальний субстрат за своїми деякими властивостями ідентичний субстрату оригіналу. Наприклад, тварина як біологічна модель людини, група як модель людського суспільства, гідравлічна установка як модель річки.

Структурні - імітують внутрішню організацію об'єкта-прототипу. Ця організація може розглядатися як «статичному», так і в «динамічному» плані. У першому випадку мова йде головним чином про просторове співвідношення якісно своєрідних частин об'єкта. Така планетарна модель атома, структурні формули молекул, «кристалічні решітки», план місцевості, адміністративна схема підприємства.

Структурні моделі другого типу - це штучне уявлення процесів. У них відображаються тимчасові і енергетичні боки об'єктів. Приклади: формула ядерного розпаду, формули хімічних реакцій. У психології: експерименти і тренінги як моделі процесу узагальнення.

Функціональні моделі імітують способи взаємодії об'єкта з середовищем, тобто поведінки. Роль такої моделі грають знамениті формули біхевіоризму «стимул - реакція». Функціональними моделями є схеми співвідношення експериментальних змінних і співвідношення основних компонентів експерименту. Сам лабораторний експеримент є модель «життєвих» ситуацій, а дії випробуваного - модель його поведінки в цих ситуаціях.

3. По повноті уявлення об'єкта

1. Повні
2. Неповні (часткові)

Повні моделі реалізують максимально можливе число властивостей і елементів об'єкта-прототипу, необхідних в контексті даного дослідження.

Неповні моделі мають тільки частину властивостей оригіналу. Як правило, при моделюванні доводиться обмежуватися найбільш істотними за завданнями дослідження властивостями, а отже, і неповними моделями.

6.2. Основні напрямки моделювання в психології

1. Моделювання психіки: це шлях штучного конструювання психіки і її різних проявів.
2. Психологічне моделювання: це шлях штучного створення спеціальних умов, що провокують потрібні по завданню дослідження (обстеження, навчання) відповідні реакції, дії або відносини природних носіїв психіки (людей або тварин).

Дослідник в залежності від предмета і завдань дослідження створює для досліджуваного об'єкта специфічну психогенну ситуацію, в результаті чого моделюється його поведінку (для людини у формі

діяльності і спілкування). Сформувані психогенну ситуацію можна за допомогою будь-якого емпіричного методу психології. Специфічним видом психологічного моделювання є психотренінги, психодрама.

Моделювання психіки

1. Моделювання фізіологічних механізмів.
2. Моделювання психологічних механізмів

Фізіологічні механізми психіки - основні принципи роботи нервової системи організму, що забезпечують ефективність взаємодії індивіда із середовищем.

Психологічні механізми - способи здійснення психічної діяльності людини на суб'єктивному (пізнання і регуляція), особистісному (спілкування і діяльність), індивідуальному (самореалізація і самоактуалізація), універсальному (духовність і мудрість) рівнях.

На відміну від фізіологічних механізмів психологічні - це абстракції, запропоновані психологами для більш-менш переконливого пояснення спостережуваних актів і вчинків людей.

Моделювання фізіологічних механізмів:

1. Моделювання роботи нейрона.
2. Моделювання роботи мозку.

Моделювання психологічних механізмів: будь-які уможливлені побудови і будь-які теоретичні узагальнення емпіричного матеріалу, відомі психологічній науці, виступають психологічними моделями психіки або її проявів.

Питання:

1. Розкрийте метод дослідження моделювання.
2. Дайте характеристику класифікації моделей.
3. У чому полягає моделювання психіки?
4. Що таке психологічне моделювання?

ТЕМА 7. БІОГРАФІЧНІ МЕТОДИ

7.1. Біографічні методи. Джерела біографічної інформації.

7.2. Різновиди біографічних методів.

7.1. Біографічні методи. Джерела біографічної інформації

Біографічні методи - способи дослідження, діагностики, корекції та планування життєвого шляху особистості.

Спочатку біографічні методи обмежувалися описом минулих етапів життя живих людей або всього життєвого шляху людей, які вже пішли з життя. Поступово методи стали включати аналіз актуальних і передбачуваних в майбутньому подій, а також дослідження кола спілкування особистості, яка аналізується.

Сучасні біографічні методи засновані на вивченні особистості в контексті історії і перспектив розвитку її індивідуального буття і взаємозв'язків зі значимими для неї іншими людьми.

Джерелами біографічної інформації є:

- 1) сама досліджувана людина;
- 2) люди, які знають її;
- 3) продукти її діяльності;
- 4) історичні та літературні джерела;
- 5) матеріали, які тим чи іншим чином зафіксували події особистого життя людини або супутніх подій (кіно, фото, аудіодокументи), наприклад: сімейні архіви, листування;
- 6) дані про місце проживання, місце і характер професійної діяльності або дозвілля;
- 7) житлова і робоча обстановка;
- 8) особисті речі.

7.2. Різновиди біографічних методів:

1. Психологічна автобіографія
2. Формалізована біографічна анкета
3. Каузометрія
4. Психобіографія

Психологічна автобіографія - група способів отримання біографічної інформації від самої досліджуваної людини.

Відомості загального характеру (стать, вік, сімейний стан, професійні відомості, стан здоров'я) можна отримати за допомогою бесіди, анкети, біографічних опитувальників.

Специфічні відомості (оцінка минулих і можливих майбутніх подій, ставлення до себе та інших, суб'єктивне сприйняття свого життєвого шляху) отримують різними способами. Найбільш поширений і простий - усне або письмове оповідання про своє життя з одночасним описом свого психічного стану в відповідні періоди.

Популярний в таких дослідженнях прийом автопортрета. Випробуваному пропонується накреслити прямий горизонтальний відрізок, крайні точки якого уособлюють народження і смерть. На відрізку випробуваний вибирає точку, яка відповідає певному моменту його життя. Тим самим він співвідносить своє минуле і майбутнє, оцінює свої тимчасові можливості. На цих двох ділянках їм відзначаються найважливіші події в минулому і очікувані в майбутньому. Ці віхи бажано супроводити емоційною оцінкою.

З останніх розробок відома методика *Е.Ю.Коржової* для виявлення самосприйняття життєвого шляху особистості. Відповіді стосуються минулого, сьогодення і можливого майбутнього, але переважно подій недавнього минулого.

При інтерпретації враховуються такі особливості сприйняття подій особистістю:

- 1) формальні характеристики -
 - * продуктивність відтворення образів минулого і майбутнього,
 - * значимість для себе даної події в порівнянні з іншими,
 - * бажаність подій,
 - * ступінь впливу подій на подальший перебіг життя суб'єкта.
- 2) змістовні характеристики -
 - * тип і вид значущих подій,
 - * оригінальність,
 - * сила - слабкість.

Аналізу підлягає ряд компонентів внутрішньої картини життя:

- 1) тілесний компонент - ставлення до свого здоров'я, віку;

- 2) особистісний - ставлення до себе як до особистості;
- 3) ситуаційний - ставлення до життєвих ситуацій, в які була включена дана людина.

Формалізована біографічна анкета

В анкеті відображаються наступні основні групи біографічних даних:

- 1) Дані життєвого шляху.
- 2) Сходишки соціалізації (ясла, дитсадок, школа, вуз, трудові колективи і т. п.).
- 3) Середовище розвитку (місце проживання, навчальні установи, виробничі організації).
- 4) Інтереси та улюблені заняття в різні періоди життя.

Каузометрія - один з біографічних методів, призначений для дослідження суб'єктивної картини життєвого шляху та психологічного часу особистості.

З його допомогою опису піддаються не тільки минулі етапи життя людини, але і пропонувані майбутні. Проводиться у формі інтерв'ю, що складається з шести основних процедур:

- * біографічна розминка;
- * формування списку значущих подій;
- * їх датування, причинний аналіз відносин між подіями;
- * цільовий аналіз, позначення сфер приналежності подій.

Додатково проводиться оцінка емоційної привабливості подій, їх віддаленості в минуле і майбутнє, значущості для себе і для інших.

Підсумки інтерв'ю зображуються у вигляді каузограми - графіка подій і зв'язків між ними. Це дає наочне уявлення про мотиваційний статус подій, їх локалізації в календарному і психологічному часі, про структуру зв'язків між подіями. Все це дозволяє зробити висновок про можливі деформації картини життєвого шляху, про масштабність, осмисленість та реалізованість задумів. За цими даними можна судити про особливості стилю життя людини і задоволеності своїм минулим, сьогоденням, майбутнім.

Психобіографія

Це метод дослідження особистості, що базується на біографічній інформації. Розроблено в рамках фрейдизму. Головна ідея полягає в поясненні мотивів поведінки особистості її потребою у встановленні і підтримці збалансованості структури.

Питання:

1. Дайте характеристику біографічних методів.
2. Які Ви знаєте джерела біографічної інформації?
3. Розкрийте різновиди біографічних методів.

ТЕМА 8. МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ПРОДУКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ

- 8.1. Метод вивчення документів (архівний метод). Контент-аналіз.
- 8.2. Метод психографології.
 - 8.2.1. Інформативні елементи почерку.
 - 8.2.2. Діагностичні можливості психографології.

8.1. Метод вивчення документів (архівний метод). Контент-аналіз

Професійна робота з документами може розглядатися як конкретний різновид аналізу продуктів діяльності, оскільки будь-який документ є результатом тієї чи іншої індивідуальної або групової діяльності людей.

Під документами в науці, в тому числі в психології, розуміють джерела інформації, представленої в будь-якій формі (знаковій, образній, речовій) і зафіксованої на матеріальних носіях. До останніх зазвичай відносять папір, магнітні карти і стрічки, електронні носії (диски, пластини і т. п.).

До винайдення паперу носіями інформації служили шматки берести, папірусу, пергаменту, льняна тканина, глиняні, кам'яні і дерев'яні спеціальні дошки і т. п. В принципі основою для носіїв інформації можуть виступати будь-які матеріали, на які можна нанести знакову (наприклад, буквений текст) або подібну (наприклад, художні зображення) інформацію і з яких можна створити речові форми, «навантажені» інформацією (наприклад, кам'яні, металеві, глиняні скульптури).

Класифікація документів

1. *За модальністю:*
 - 1) візуальні (зорові)
 - 2) звукові (слухові)
 - 3) дотикові.
2. *За способом фіксації інформації:*
 - 1) літерні (письмово-друковані, текстові)
 - 2) цифрові (статистичні)
 - 3) іконографічні (образотворчі)
 - 4) фонетичні (звуко-мовні)
3. *За соціальним статусом джерела*
 - 1) неофіційні (особисте листування, щоденники)
 - 2) офіційні (документи різних установ і організацій)
4. *За опосередкованістю*
 - 1) первинні (на основі безпосереднього досвіду авторів документів)
 - 2) вторинні (створені на основі первинних документів)
5. *За умовами створення*
 - 1) мимовільні (створені незалежно від дослідника)
 - 2) задані (створені на замовлення дослідника)
6. *За кількістю авторів*
 - 1) індивідуальні (створені одним автором)
 - 2) групові (створені авторським колективом)
7. *За критерієм достовірності*
 - 1) справжні (створені справжніми авторами з використанням достовірних, на їхню думку, джерел інформації)
 - 2) підроблені (створені неістинними авторами з корисливих мотивів (матеріальних, ідеологічних))
8. *За критерієм істинності*
 - 1) адекватні (відповідні реальним фактам і подіям)
 - 2) неадекватні (спотворюють або фальсифікують реальні факти і події)

Не слід змішувати надійність (істинність і справжність) самого документа з достовірністю відомостей, які повідомляються в ньому.

У роботі з документами важливо чітко розрізняти описи подій і оцінки цих подій. Думки і оцінки потенційно володіють меншою надійністю в порівнянні з фактичною інформацією. Відомості з перших рук надійніше, ніж вторинна інформація. Записи по свіжих враженнях зазвичай достовірніше описів тих же подій через якийсь час.

Однією з проблем архівного методу є об'єктивність інтерпретації документів, заснована на розумінні тексту.

Для подолання неминучості суб'єктивізму у вивченні документів, для об'єктивного якісно-кількісного вивчення застосовується спеціальна процедура, яка називається «контент-аналіз».

Контент-аналіз - це спеціальний строгий метод якісно-кількісного аналізу змісту документів, суть якого полягає в систематичній і надійній фіксації певних одиниць змісту, що вивчається і в квантифікації одержуваних даних.

Квантифікація - виділення спеціальних одиниць текстового вмісту.

Отже, суть контент-аналізу полягає у виділенні спеціальних «одиниць» текстового вмісту (квантифікації) і підрахунку частоти їх вживання, що має відображати психологічну (в тому числі соціально-психологічну) ситуацію при створенні документа, психологічні характеристики його укладачів і тих, кому воно адресоване.

В якості зазначених одиниць аналізу використовуються окремі слова (символи), певні судження (думка). Ці емпіричні одиниці відносяться звичайно до категорії якісних (або смислових) одиниць.

Кількісні одиниця - частота використання, одиниці рахунку.

Дослідження може будуватися як за принципом поперечних зрізів, так і за принципом поздовжніх зрізів.

Наприклад, аналіз домагань чоловіків (жінок), які представляють шлюбні оголошення в газети, в першому випадку (поперечні зрізи) буде ґрунтуватися на повідомленнях за відносно короткий період (кілька тижнів), але на значній території, у другому (поздовжні зрізи) - за кілька років, але на обмеженій території.

При значній смисловій ємності якісні одиниці аналізу, як правило, діляться на більш дрібні класифікаційні одиниці. Наприклад, така ємна одиниця, як «професія» ділиться на конкретні професії продавця, викладача, бухгалтера і т. п.

Далі складається докладна інструкція кодувальнику. Закодований по детальної інструкції текст заноситься в шифрувальний лист і далі піддається звичайній статистичній обробці.

До переваг контент-аналізу відносять:

- 1) можливість уникнути впливу дослідника на досліджуваний об'єкт,
- 2) високий ступінь надійності одержуваних даних.

Основними недоліками є:

- 1) складність процедури квантифікації,
- 2) необхідність високої кваліфікації кодувальників-аналітиків.

8.2. Метод психографології

Графологія - наука, що вивчає почерк людей.

Метод психографології ґрунтується на єдності організму і психіки, конкретизує у взаємозв'язку внутрішні психічні переживання і їх зовнішній прояв у вигляді м'язових рухів.

Почерк людини без перебільшення можна назвати візитною картою. Він являє собою проекцію нашої свідомості в формі певних і загальноприйнятих фіксованих рухів.

Почерк кожної людини характеризується комплексом ознак, що дозволяють відрізнити його від почерку інших людей. Манера писати у кожної людини абсолютно індивідуальна. Почерк дуже тонко відображає наші думки і почуття. За почерком можна краще зрозуміти людей і самого себе.

В цьому і полягає суть графологічної експертизи: вона націлена в першу чергу на визначення особистісних рис людини. Успішний графологічний аналіз і при діагностиці психофізіологічних станів людини.

Напрямки графології:

1. *Криміналістичне* - дослідження почерку з метою його ідентифікації, тобто виявлення належності певній особі. Аналіз здійснюється в спеціально обладнаних лабораторіях криміналістами, що мають графологічну підготовку, для вирішення специфічних завдань, наприклад, в практиці розслідування кримінальних справ.

2. *Психіатричне* - аналіз почерку в диференційно-діагностичних цілях (як засіб ранньої діагностики ряду захворювань) або з метою судово-психіатричної експертизи стану і ступеня осудності того, хто писав (при неможливості очного контакту з ним).

3. *Психологічний напрям* - аналіз почерку з метою виявлення наявності і ступеня розвитку у людини певних психологічних чинників (здібностей, властивостей темпераменту, рис характеру).

8.2.1. Інформативні елементи почерку

На рівні написання окремих букв такими інформативними елементами є розмір букви, розмір нарядкових елементів, розмір підрядкових елементів і т. п.

Розмір букви - висота і ширина літери.

Розмір нарядкового елемента - висота і ширина розташованих вище рядки елементів букв (хвостиків в буквах б).

Розмір підрядкового елемента - висота і ширина розташованих нижче рядки елементів букв (д, у, з).

Нахил букви - кут нахилу літери по відношенню до рядка.

Натиск - сила натиску руки при написанні.

На рівні організації букв в слові аналізу підлягають такі параметри як:

Розмашистість - довжина слів.

Конфігурація слів - відношення висоти букв на початку слова до висоти букв в кінці. Розмір може збільшуватися до кінця слова, зменшуватися або залишатися без змін.

На рівні організації слів у рядку інформативними є:

Інтервал - відстань між словами

Напрямок рядка - кут нахилу рядка по відношенню до нижнього краю аркуша.

На рівні організації рядків в тексті інформативними є поля.

Поле - чиста смуга між краєм рядка і краєм листа. Розрізняють верхнє, нижнє, лівє, правє.

На рівні тексту в цілому аналізу підлягають параметри графологічності, геометричності, гармонійності.

Графологічність почерку - ступінь відхилення почерку від каліграфічного зразка.

Геометричність почерку - рівність ліній рядків і полів, рівномірність інтервалів між словами і рядками, рівномірність натиску.

Гармонійність почерку - ступінь пропорційності, гармонії в поєднаннях складових елементів листа.

8.2.2. Діагностичні можливості психографології

Почерк, як і будь-який інший руховий акт, несе в собі відбиток динамічних особливостей психіки людини, які визначаються властивостями нервової системи і темпераменту. Кожна з властивостей нервової системи визначає ступінь вираженості декількох параметрів почерку.

З ростом сили нервової системи щодо порушення збільшується тиск, розмір букв і нарядкових елементів, падає зв'язність. Зі збільшенням сили НС щодо гальмування збільшується тиск, скорочується розмір букв, вирівнюється нахил. З ростом лабільності НС збільшується тиск, скорочується інтервал між словами, руйнується зв'язність.

Підвищення показників рухливості НС щодо порушення веде до збільшення тиску і скорочення розмашистості, а зростання показників рухливості НС щодо гальмування - до збільшення розміру букв і зменшення розмірів підрядкових елементів.

Індивідуальні особливості почерку не є жорстко стабільними. Наприклад, людина не завжди пише буквами строго одного і того ж розміру або нахилу. Почерк змінюється в певних межах, обумовлених діапазоном коливань фізичного і психічного станів людини. Можна отримати уявлення про ці діапазони, якщо зібрати зразки почерку за досить великий проміжок часу. І тоді по кожному з зразків можна буде з високим ступенем впевненості говорити, в якому стані перебувала людина в момент написання тексту.

Найбільш чутливим в цьому плані є напрям рядки: рядки, які піднімаються вгору свідчать про стан збудження, підвищеного життєвого тону, що опускаються вниз - про гальмування, пригніченість, знижений тонус. Якщо все зразки почерку мають одну і ту ж спрямованість рядків, то це є вже типологічною ознакою, свідчить про стійкий високий життєвий тонус або стійкий низький.

При більш виражених коливаннях станів з'являються зміни в інших характеристиках почерку: змінюється розмір букв, їх окремих елементів. При збудженні показники цих параметрів почерку ростуть, при переважанні гальмування - падають. При яскраво виражених змінах стану відбувається дезорганізація почерку, спотворення характерних для даного почерку зв'язок, пропорцій, розмірів, пропадають гармонійність і геометричність.

Патологічні стани ведуть до ще більших порушень почерку. Зміни характеристик почерку спостерігається також в залежності від віку людини. Особливо очевидний цей зв'язок, коли людина як особистість і його почерк проходять певні стадії дозрівання.

Часто спостерігаються досить помітні зрушення в почерку у людей похилого віку, коли починає позначатися особистісна інволюція людини.

У літньому віці часто падає тиск, швидкість письма, з'являється деяке тремтіння і нерівність ліній. Відмінності можна спостерігати між почерком чоловіків і жінок. Головна відмінність полягає в силі натиску, який у чоловіків вище. Жіночий почерк наближений до каліграфічного.

Питання:

1. Дайте характеристику архівного методу.
2. Що таке контент-аналіз?
3. Розкрийте метод дослідження психографологія.
4. В чому полягає діагностика можливостей психографології?

ТЕМА 9. ЕКСПЕРИМЕНТ

- 9.1. Експеримент. Експериментальні змінні.
- 9.2. Контроль зовнішніх і внутрішніх додаткових змінних.
- 9.3. Види експерименту.
- 9.4. Причини артефактів.
- 9.5. Експериментальна вибірка. Стратегії побудови груп.

9.1. Експеримент. Експериментальні змінні

Експеримент - метод, при якому дослідник сам викликає явища, які його цікавлять і змінює умови їх протікання з метою встановлення причин виникнення цих явищ і закономірностей їх розвитку.

Крім того, одержувані наукові факти можуть неодноразово відтворюватися завдяки керованості і строгому контролю умов, що дає можливість їх перевірки, а також накопичення кількісних даних, на основі яких можна судити про типовість або випадковість досліджуваних явищ.

Основні елементи експериментального методу

Головними компонентами будь-якого експерименту є:

- 1) випробуваний,
- 2) експериментатор,
- 3) стимуляція (обраний експериментатором подразник, спрямований на випробуваного),
- 4) відповідь випробуваного на стимуляцію (його реакція),
- 5) умови досвіду (додаткові до стимуляції впливи на випробуваного, які можуть вплинути на його відповіді).

Експериментальні змінні

Виділяють три види експериментальних змінних: незалежні, залежні і додаткові.

Фактор, змінюваний самим експериментатором, тобто стимул, називається *незалежною змінною* (НЗ).

Фактор, зміна якого є наслідком зміни НЗ, називається *залежною змінною* (ЗЗ).

Додаткові змінні (ДЗ) - це супутні стимуляції впливу на випробуваного, що впливають на його відповідь, і відповідні складові відповіді, доповнюють ЗЗ.

Сукупність додаткових впливів складається, як правило, з двох груп:

- зовнішніх умов досвіду фізичної природи,
- внутрішніх чинників психічної природи.

До зовнішніх ДЗ відносяться:

- * фізична обстановка досвіду (освітленість, температурний режим, звуковий фон, характеристики приміщення),
- * непередбачені перешкоди (наприклад, непередбачена поява сторонніх осіб або самого експериментатора в лабораторії),
- * параметри апаратури та обладнання (наприклад, дизайн вимірювальних приладів, відволікаючий випробуваного).

До внутрішніх ДЗ відносяться:

- * настрої і мотивація випробуваного,
- * його ставлення до експериментатора і дослідів,
- * його психологічні установки, схильності, знання,
- * рівень стомлюваності.

Всі ДЗ дослідник в ідеалі прагне звести нанівець або хоча б до мінімуму, щоб виділити в «чистому вигляді» зв'язок між незалежною та залежною змінними.

Види незалежних змінних:

Найчастіше в ролі НЗ виступають наступні фактори:

- 1) стимул,
- 2) будь-яке зовнішня умова досвіду,
- 3) керовані особливості (стану) випробуваного,
- 4) спосіб виконання експериментального завдання,
- 5) режим стимуляції.

Стимул. Під стимулом розуміється спеціальний зовнішній вплив, що спонукає випробуваного до певних реакцій. Це може бути будь-який фізичний подразник. Наприклад, світло, звук, механічні, температурні впливи, це може бути слово, дії інших людей.

Будь-яка зовнішня умова експериментальної ситуації, тобто зовнішня ДЗ, може прийматися дослідником як НЗ. Приклад, при багатofакторному аналізі (вивчення ефективності інтелектуальної діяльності при перешкодах і без них, вивчення продуктивності праці вранці і ввечері).

Керовані особливості випробуваного. Незмінні змінні (стать, вік, тип темпераменту і т. п.), певні змінні можуть протягом експерименту змінюватися (мотивація, виконання інтелектуального завдання поодиноці або в присутності інших людей: одного або декількох).

Спосіб виконання завдання. Приклад, отримання різних порогів сенсомоторної чутливості у одних і тих же людей при застосуванні різних методів їх вимірювання.

Режим стимуляції. Іноді експериментатора цікавить вплив на відповіді порядку пред'явлення стимулів. Тоді режим зміни стимуляції сам виступає в якості НЗ поряд з основною незалежною змінною.

Типи залежних змінних

1. Одномірна
2. Багатовимірна
3. Фундаментальна

Одномірна ЗЗ - реєструється тільки один параметр (вивчення часу простої сенсомоторної реакції).

Багатовимірна ЗЗ (рівень інтелектуальної продуктивності проявляється в часі вирішення завдання, його якості).

Фундаментальна ЗЗ (відомо ставлення між окремими параметрами багатовимірної ЗЗ, параметри розглядаються в якості аргументів, а сама залежна змінна - в якості опції. Наприклад, фундаментальний вимір рівня агресивності розглядається як функція окремих її проявів (міміки, пантоміміки, лайки, рукоприкладства).

9.2. Контроль зовнішніх і внутрішніх додаткових змінних:

Контроль зовнішніх ДЗ

Тут необхідно виділити три групи:

1. Постійні впливи
2. Непостійні впливи
3. Вплив особистості експериментатора

Постійні умови - тип освітленості, температури, вентиляції, вологості повинні підтримуватися на стабільному рівні протягом всього експериментального циклу.

Непостійні впливи - можуть бути або випадковими, або неминучими.

Випадкові подразники: сюди відносяться несподівані шуми, поява нових обличч, збої в роботі апаратури по можливості треба виключити шляхом створення спеціальних умов і ретельної підготовки експерименту.

Якщо уникнути будь-яких непостійних подразників неможливо, то слід дати випробуваному звикнути до цих *неминучим впливів* (звуки від апаратури, які час від часу включаються, питання експериментатора, зміна по ходу досвіду стимульного матеріалу).

Вплив особистості експериментатора. Вплив цього впливу двояко.

Перша складова цього впливу визначається відомим ефектом «робота в групі». Робота в групі кожною людиною проводиться швидше, ніж поодиноці, але при цьому страждає якість виконання.

В експерименті усунення цього виду впливу досягається ізоляцією випробуваного від експериментатора. Це здійснюється або спеціальним обладнанням (одностороння видимість перегородок), або заміною експериментатора спостережною технікою.

Друга складова у впливі експериментатора на випробуваного відноситься більше не до зовнішніх умов досвіду, а до внутрішніх. Це фактор міжособистісних відносин.

Контроль внутрішніх ДЗ

Внутрішні ДЗ - це фактори, що криються в особистості випробуваного. Вони не меншою, а в багатьох випадках навіть більшою мірою, ніж зовнішні ДЗ, впливають на його відповіді. І їх вплив ще важче проконтролювати.

Так само, як і зовнішні ДЗ, ця група змінних може бути представлена:

1. Постійними
2. Непостійними.

До постійних факторів належать ті, які протягом досвіду істотно не змінюються. Отже, їх вплив хоча і присутній, але приблизно однаково в усіх вимірах.

Сюди включаються такі особистісні якості випробуваного, як його темперамент, характер, здібності, нахили, емоційно-вольові особливості. Про сталості цих факторів можна говорити тільки в тих випадках, коли експеримент проводиться з одним випробуваним.

У випадках залучення до експерименту різних людей з метою виведення єдиної для всієї вибірки закономірності в зв'язках між НЗ і ЗЗ всі ці фактори переходять з розряду постійних в розряд непостійних. І тоді для нівелювання їх впливу на узагальнену відповідь вдаються до спеціальних способів формування груп.

1. Метод випадкового підбору.
2. Метод попарного підбору.
3. Метод зрівнювання груп в цілому.

До *непостійних внутрішніх ДЗ* відносяться такі психологічні і фізіологічні характеристики випробуваного, які:

- * або можуть значно змінюватися по ходу експерименту,
- * або актуалізуватися (або зникати) в залежності від його специфіки.

Першу групу таких факторів складають фізіологічні стани, стомлюваність, звикання, придбання навичок.

Другу групу становлять такі фактори: установка на даний досвід, рівень мотивації до даної експериментальної діяльності, ставлення випробуваного до експериментатора і своєї ролі. Звичайно, чіткої межі між групами факторів немає.

Так, відношення до експериментатора або інтерес до досвіду по ходу експерименту можуть змінюватися, а настрої може бути зіпсованим або піднятим саме через факт участі в даному досвіді.

Щоб уникнути мінливості відповідей через появу досвіду і навичок в процесі експерименту, випробуванним пропонується вичерпна практика.

Що стосується установки і мотивації, то їх бажано теж підтримувати на одному і тому ж рівні під час всього досвіду.

Для запобігання впливу на відповідь тривожності або недосвідченості проводяться ознайомчі або попередні експерименти.

9.3. Види експерименту

За дійсності проведення та повноті процедури

1. Реальний
2. Уявний:
 - а) ідеальний
 - б) нескінченний
 - в) бездоганний

Реальний - досвід, що проводиться в дійсності в конкретних експериментальних умовах.

Саме реальні дослідження дають фактичний матеріал, який використовується як в практичних, так і в теоретичних цілях. Результати досвіду справедливі для конкретних умов і популяцій. Їх перенесення на більш широкі умови носить імовірнісний характер.

Уявний експеримент - уявний досвід, нездійснений в дійсності. Сюди відносять уявні операції з приводу організації та проведення в майбутньому планованого експерименту. Таке «уявне» програвання в розумі реального досвіду - фактично його обов'язковий атрибут, який реалізується на підготовчих етапах дослідження.

В якості основних різновидів уявного експерименту виступають ідеальний, нескінченний і бездоганний.

Ідеальний - експеримент, в якому на залежну змінну відсутні будь-які впливи крім однієї незалежної змінної.

Нескінченний - експеримент, що охоплює всі можливі експериментальні ситуації для всієї досліджуваної популяції (генеральної сукупності). В реальності безліч таких ситуацій безмежно внаслідок величезних, а часто і невідомих, розмірів генеральної сукупності і незліченної кількості діючих на випробуваного факторів.

Безглуздість нескінченного експерименту полягає в протиріччі з однією з основних ідей емпіричного дослідження - перенесення результатів, отриманих на обмеженій вибірці, на всю генеральну сукупність.

Бездоганний - експеримент, що поєднує в собі риси і ідеального і нескінченного експерименту.

За мети експерименту

1. Дослідницький
2. Діагностичний
3. Демонстраційний

Дослідницький - досвід, націлений на отримання нових знань про об'єкт і предмет вивчення.

Саме з цим видом дослідів зазвичай асоціюється поняття «науковий експеримент», оскільки головна мета науки - пізнання невідомого.

У той час як дві інші різновиди експерименту за критерієм мети носять переважно прикладний характер, дослідний експеримент здійснює в основному пошукову функцію.

Діагностичний (обслідувальний) експеримент - досвід, що виконується випробуванним з метою виявлення або вимірювання у нього будь-яких якостей.

Нового знання про предмет дослідження ці досліді не дають. Фактично це тестування. Але в кожному тесті:

1. Присутні всі основні елементи експериментального методу: випробуваний, його відповіді, дослідник, експериментальна ситуація.

2. Процедура тестування в загальних рисах збігається з процедурою експерименту.

3. Якщо про предмет дослідження тут нових знань не отримують, то про об'єкт нові відомості отримати можливо.

Демонстраційний - досвід ілюстративного характеру, що супроводжує пізнавальні або розважальні заходи.

Безпосередньою метою подібних дослідів є ознайомлення аудиторії або з відповідним експериментальним методом, або з отриманим в експерименті ефектом. Найбільшого поширення демонстраційні досліді знайшли в навчальній практиці. З їх допомогою навчаються освоюють дослідні та діагностичні прийоми. Нерідко ставиться і додаткова мета - зацікавити учнів відповідної областю знання.

За рівнем дослідження

1. Попередній

2. Основний

3. Контрольний

Попередній - досвід, який здійснюється для уточнення проблеми і адекватної в ній орієнтації. З його допомогою уточнюються гіпотези, виявляються і формулюються питання для подальших досліджень. Дослідження такого розвідувального характеру часто називаються пілотажними. На підставі отриманих в попередніх експериментах даних вирішуються питання про необхідність і можливість подальших досліджень в цій області і організації основних.

Основний експеримент - емпіричне дослідження, яке виконується з метою отримання нових наукових даних щодо необхідної експериментатора проблеми.

Отриманий в результаті результат використовується як в теоретичних, так і в прикладних цілях..

Контрольний - досвід, підсумки якого порівнюються з результатами основного експерименту.

Необхідність в контролі може виникнути з різних причин.

Наприклад,

1) виявлені помилки в проведенні основних дослідів,

2) сумніви в точності виконання процедури,

3) появи нових наукових даних, що суперечать отриманим раніше.

За ступенем втручання експериментатора в життєдіяльність випробуваного

1. Лабораторний (штучний)

2. Природний (польовий)

3. Формуючий

Лабораторний - досвід, що ставлять в штучно створених умовах, що дозволяють строго дозувати стимуляцію (незалежні змінні) і контролювати інші дії на випробуваного (додаткові змінні), а також точно реєструвати його відповідні реакції, що включають залежні змінні. Випробуваний знає про свою роль в експерименті, але загальний задум йому зазвичай не відомий.

Оскільки забезпечення зазначених умов можливо, як правило, в спеціально обладнаних приміщеннях - лабораторіях, то і метод отримав назву лабораторного експерименту.

Завдяки штучності умов і регламентації поведінки випробуваного (через інструкцію) лабораторний експеримент відрізняється особливо високим ступенем достовірності, надійності і точності результатів.

Природний (польовий) експеримент - досвід, який здійснюється в звичайних для випробуваного умовах з мінімумом втручання в його життя з боку експериментатора.

Формуючий - метод активного впливу на випробуваного, що сприяє його психічному розвитку і особистісному зростанню.

Головні сфери застосування - педагогіка, вікова і педагогічна психологія.

Формування психіки і особистісних якостей - процес тривалий. Тому формуючий експеримент зазвичай здійснюється тривалий час. І в цьому аспекті він може бути віднесений до лонгітюдного дослідження.

За кількістю незалежних змінних

1. Однофакторний (двовимірний)

2. Багатофакторний (багатовимірний)

Однофакторний (двовимірний) експеримент - експеримент з однією незалежною і однією залежною змінними.

Оскільки тільки один фактор впливає на відповіді випробуваного, остільки досвід і називається однофакторним. А оскільки є дві вимірювані величини - НЗ і ЗЗ, остільки експеримент називається двовимірним.

Багатофакторний (багатовимірний) - експеримент з кількома незалежними і зазвичай однією залежною змінними.

За типом зміни незалежної змінної

1. Кількісний

2. Якісний

Кількісний - досвід, в якому НЗ може зменшуватися або збільшуватися. Ряд її можливих значень являє безперервну послідовність величин. Ці значення, як правило, можуть виражатися чисельно.

Якісний - досвід, в якому НЗ не має кількісних варіацій. Її значення постають тільки як різні якісні модифікації. Приклади: статеві відмінності популяцій, модальні відмінності сигналів.

9.4. Причини артефактів

Сама участь в експерименті породжує у випробовуваних ряд поведінкових проявів, які є причинами артефактів. Серед найбільш відомих - «ефект плацебо», «ефект Хотторна», «ефект аудиторії».

Ефект плацебо був виявлений медиками: коли випробовувані вважають, що препарат або дії лікарів сприяють їх одужанню, у них спостерігається поліпшення стану. Ефект заснований на механізмах навіювання та самонавіювання.

Ефект Хотторна проявився при проведенні соціально-психологічних досліджень на фабриках. Залучення до участі в експерименті, який проводили психологи, розцінювалося випробовуваним як прояв уваги до нього особисто. Учасники дослідження вели себе так, як очікували від них експериментатори. Ефекту Хотторна можна уникнути, якщо не повідомляти випробовуваному гіпотезу дослідження або дати помилкову, а також знайомити з інструкцією якомога більше байдужим тоном.

Ефект соціальної фасилітації або ефект аудиторії, був виявлений Зайонцем. Присутність будь-якого зовнішнього спостерігача, зокрема експериментатора і асистента, змінює поведінку людини, що виконує ту чи іншу роботу. Ефект яскраво проявляється у спортсменів на змаганнях: різниця в результатах, які відображаються на публіці і на тренуванні. Зайонц виявив, що під час навчання присутність глядачів бентежить випробовуваних і знижує їх результативні показники. Коли діяльність освоєна або зводиться до простого фізичного зусилля, то результат поліпшується.

Після проведення додаткових досліджень були встановлені такі залежності:

1. Вплив надає не будь-який спостерігач, а лише компетентний, значущий для виконавця і здатний дати оцінку. Чим більш компетентний і значущий спостерігач, тим цей ефект істотніше.
2. Вплив тим більше, ніж важче завдання.
3. «Тривожні» випробовувані при виконанні складних і нових завдань, що вимагають інтелектуальних зусиль, зазнають великих труднощів, ніж емоційно стабільні особистості.

Для контролю впливу особистості випробовуваного і ефектів спілкування на результати експерименту пропонується ряд спеціальних методичних прийомів.

1. *Метод «плацебо наосліп», або «подвійний сліпий метод»*. Підбираються ідентичні контрольна і експериментальна групи. Експериментальна процедура повторюється в обох випадках. Сам експериментатор не знає, яка група отримує «нульовий» вплив, а яка піддається реальному маніпулюванню. Існують модифікації цього плану.

Одна з них полягає в тому, що експеримент проводить не сам експериментатор, а запрошений асистент, якому не повідомляється істинна гіпотеза дослідження і те, яка з груп піддається реальному впливу. Х.К. Бічер досліджував за допомогою цього експериментального плану вплив морфію на больову чутливість. Працюючи за схемою «плацебо наосліп», він не зміг відрізнити дані контрольної групи від даних експериментальної.

2. *Метод обману*. Заснований на цілеспрямованому введенні випробовуваних в обману. При його застосуванні виникають, природно, етичні проблеми і багато соціальних психологів гуманістичної орієнтації вважають його неприйнятним.

Експериментатор придумує помилкові цілі і гіпотезу дослідження, незалежні від основних. Вигадані мета і гіпотеза повідомляються випробовуваним. Зміст помилкової гіпотези варіюється в залежності від характеру експерименту: можуть застосовуватися як прості гіпотези «здорового глузду», так і складні теоретичні конструкції, які отримали назву «когнітивні плацебо».

3. *Метод «прихованого» експерименту*. Часто застосовується в польових дослідженнях, при реалізації так званого «природного» експерименту. Експеримент так включається в природне життя випробовуваного, що він не підозрює про свою участь в дослідженні в якості випробовуваного. Етичних проблем тут виникає ще більше, ніж в методі обману, тут випробуваний повністю підконтрольний іншій особі і є об'єктом маніпуляції. Велика небезпека усіляких зловживань з боку недобросовісних дослідників. І разом з тим ця модель часто застосовується в соціальній психології, в педагогічній психології, психології розвитку.

9.5. Експериментальна вибірка. Стратегії побудови груп

У деяких випадках робота ведеться з однією групою, що розглядається як єдиний випробуваний, що володіє комплексом особливостей.

Інший варіант групових експериментів полягає в роботі з двома групами. Ці групи формуються таким чином, щоб можна було вважати їх однаковими. Тоді, даючи цим групам одну і ту ж задачу, але ставлячи їх в неоднакові експериментальні ситуації по відношенню до НЗ, можна виділити єдиний для популяції зв'язок між НЗ і ЗЗ. Група, яка відчуває вплив НЗ, називається *експериментальною*, а якої НЗ не пред'являється, називається *контрольною*.

Стратегії побудова груп

1. *Рандомізація або Випадковий відбір*. Попередньо формується приблизно однорідна за істотними ознаками для даного досвіду (за статтю, віком, рівнем освіти, інтелектуальному розвитку, емоційності) група. Експериментальну вибірку складають так, що кожної особистості надається рівний шанс для участі в експерименті.

Кожному індивіду присвоюється номер, за допомогою таблиці випадкових чисел проводиться формування експериментальної вибірки. Процедура дуже складна, оскільки кожен представник популяції, який нас цікавить повинен бути врахований. На практиці вдаються до більш простого способу випадкового відбору. Відбирають будь-яку групу піддослідних, потім вимірюють у них значущу для експерименту індивідуальну властивість. Після цього випробовуваних розподіляють по групах.

2. *Попарний відбір* - експериментальна і контрольна групи складаються з індивідів, еквівалентних по значущим для експерименту побічним параметрам. З попередньо підбраною вибірки виділяються пари гранично однакових випробовуваних, яких розводять по двох підгрупах.

3. *Наближене моделювання* - складання обмежених вибірок і узагальнення висновків про цю вибірку на ширшу популяцію. Наприклад, дослідження може проводитися за участю студентів 2-го курсу університету, а дані приписуються всім людям, або людям у віці від 17 до 21 року. Допустимість подібних узагальнень вкрай обмежена.

4. *Метод зрівнювання груп в цілому*. Вибірка ділиться на дві підгрупи будь-яким способом (скажімо, методом випадкового підбору). Далі з ними проводиться задуманий експеримент. Отримані індивідуальні та групові результати аналізуються, і групи переформовуються таким чином, щоб зрівняти їх за сумарним результатом. Інакше кажучи, перегрупування проводиться не по особистісним характеристикам, а по числовим експериментальним даним (результатами).

Питання:

1. Дайте характеристику методу експеримент.
2. Що таке експериментальні змінні?
3. Охарактеризуйте типи змінних: незалежна, залежна, додаткова.
4. У чому полягає контроль зовнішніх додаткових змінних?
5. Що таке контроль внутрішніх додаткових змінних?
6. Перерахуйте причини артефактів.
7. Розкажіть види експерименту.
8. Що таке експериментальна вибірка?
9. Які стратегії побудови груп Ви знаєте?

ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

10.1. Психологічний вимір. Види психологічних вимірювань.

10.2. Види психологічних реакцій.

10.1. Психологічний вимір. Види психологічних вимірювань

В чому полягає суть психологічного виміру?

У психології розрізняють 3 основні процедури психологічного виміру. Підставою для розрізнення є об'єкт вимірювання.

По-перше, психолог може вимірювати особливості поведінки людей для того, щоб визначити, чим одна людина відрізняється від іншого з точки зору вираженості тих чи інших властивостей, наявності того чи іншого психологічного стану або для віднесення її до певного типу особистості. Психолог, вимірюючи особливості поведінки, визначає подібності або відмінності людей. Психологічний вимір стає виміром випробовуваних.

По-друге, дослідник може використовувати вимір як завдання випробуваного, в ході виконання якої останній вимірює (класифікує, ранжує, оцінює) зовнішні об'єкти: інших людей, стимули чи предмети зовнішнього світу, власні стани. Часто ця процедура виявляється виміром стимулів. Поняття «стимул» використовується в широкому сенсі. Під стимулом розуміється будь-який об'єкт.

По-третє, існує процедура так званого спільного виміру (або спільного шкалювання) стимулів і людей. При цьому передбачається, що «стимули» і «випробувані» можуть бути розташовані на одній осі. Поведінка випробуваного розглядається як прояв взаємодії особистості і ситуації.

Зовні процедура психологічного вимірювання нічим не відрізняється від процедури психологічного експерименту. Більш того, в психологічній дослідницькій практиці поняття «вимір» і «експеримент» часто використовуються як синоніми.

Однак при проведенні психологічного експерименту нас цікавлять причинні зв'язки між змінними, а результатом психологічного виміру є всього лише віднесення випробуваного або оцінюваного їм об'єкта до того чи іншого класу, точці шкали або простору ознак.

Види психологічних вимірювань

Метод ранжирування. Всі об'єкти представляються випробуваному одночасно, він повинен їх впорядкувати за величиною вимірюваної ознаки.

Метод попарних порівнянь. Об'єкти представляються випробуваному попарно. Випробуваний оцінює подібності - відмінності між членами пар.

Метод абсолютної оцінки. Стимули пред'являються по одному. Випробуваний дає оцінку стимулу в одиницях запропонованої шкали.

Метод вибору. Індивіду пропонується кілька об'єктів (стимулів), з яких він повинен вибрати ті, які відповідають заданому критерію.

10.2. Види психологічних реакцій

Час реакції - інтервал часу між появою сигналу і відповідною реакцією випробуваного.

Вперше запізнення реакції на стимул офіційно зареєстровано в Гринвічській лабораторії. Перші наукові експерименти були поставлені Гельмгольцом. Вивчаючи нервову пульсацію, він запропонував, що чим коротше нервовий шлях від точки роздратування до головного мозку, тим швидше буде реагувати випробуваний.

Найбільш значні результати були отримані голландським фізіологом Дондресом і австрійським Ексером. Дондрес досліджував прості, складні сенсомоторні реакції. Ексер ввів в науку термін «час реакції» і виконав великий обсяг експериментальних досліджень. Головна заслуга вчених полягала в тому, що вони вперше піддали науковому психофізіологічному аналізу психічні реакції у людини. Чималий внесок у розвиток вимірювань часу реакцій внесли Вундт і його учні. В нашій країні Леонтьєв, Лурія, Корнілов.

В експериментальній практиці найбільш часто вивченню підлягають такі різновиди психічних реакцій:

1. Сенсомоторні реакції:

1.1. Проста сенсомоторна реакція

Проста сенсомоторна реакція - гранично швидка відповідь простим і заздалегідь обумовленим рухом на простий, але відомий сигнал, який з'являється, зникає або змінюється:

- * на появу сигналу,
- * на зникнення сигналу,
- * на одночасну дію (поява, зникнення або зміна) комплексу подразників,
- * на зміну сигналу,
- * на послідовність сигналів,
- * на відмінність двох подразників.

Простий рух - рух, що складається з малого числа рухових актів: підняття руки, кивок головою, натискання пальця на кнопку.

Простий сигнал - стимул з одним розпізнавальним сигналом: світло, звук.

Реакція на розрізнення полягає в реагуванні певним чином на різницю між двома сигналами по одному заздалегідь обумовленій ознаки.

1.2. Складна сенсомоторна реакція:

Складна сенсомоторна реакція - гранично швидка рухова відповідь на складний сигнал:

* *Реакція вибору* - гранично швидка відповідь тим чи іншим заздалегідь обумовленим рухом на один з декількох можливих сигналів.

* *Реакція на рухомі об'єкти* - швидка рухова відповідь на просторове поєднання двох або кількох об'єктів, які переміщуються.

* *Реакція перемикання* - гранично швидка рухова відповідь на зміну сигнального значення стимулу. Реакція йде на такі зміни, які вимагають нового виду сигналу.

Рухова відповідь може бути як простою, так і складною.

Складний сигнал - стимул з декількома розпізнавальними ознаками або сукупність стимулів, що розрізняються за будь-якою ознакою.

2. Словесні асоціативні реакції:

2.1. Пряма асоціативна реакція - відповідь на словесний стимул.

2.2. Спрямована асоціативна реакція - реакція на словесний стимул, де заздалегідь визначені деякі відносини між стимулами і відповідями.

2.3. Вільна асоціативна реакція - це реакція на складний стимул без обмежень у відносинах між стимулом і відповіддю.

Фактори, що впливають на час реакції

Модальність. Труднощі зіставлення по модальності полягає в тому, що якісно різні подразники неможливо привести до одного кількісного рівня. Тому вдаються до порівняння різномодальних стимулів.

Інтенсивність. При збільшенні інтенсивності зменшується час реакції.

Площа впливу. Зі збільшенням площі тіла, яка піддається сенсорному впливу, реакція прискорюється.

Локалізація додатку подразника. Вплив цього фактору зумовлено різною щільністю розміщення рецепторних клітин на різних ділянках органів, які відчувають і їх неоднаковою чутливістю в різних точках тіла. Чим дошкульніше рецепторні клітини і чим вище їх концентрація, тим менше час реакції.

Виконавчий орган. Хоча і не дуже сильно, але все ж час реакції залежить від того, яким органом здійснюється відповідний рух. Вважається, що час реакції руки коротше, ніж час реакції ноги. Що стосується лівої чи правої руки (ноги), то відмінностей не спостерігається.

Фізичні умови середовища. Освітлення, температурний режим, зовнішні додаткові.

Питання:

1. Дайте характеристику методу психологічного виміру.
2. Перелічіть види психологічного виміру.
3. Що таке сенсомоторна реакція?
4. Які види сенсомоторних реакцій Ви знаєте?

**ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ТЕМ ДЛЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ**

1. Метод семантичного диференціала.
2. Метод репертуарних решіток.
3. Методи дослідження властивостей нервової системи.
4. Метод соціометрії.
5. Референтометрія.
6. Раціональна психотерапія.
7. Тілесна психотерапія.
8. Психофізіологічні методи.
9. Методи психофізичного шкалювання.
10. Методи інтервального шкалювання.
11. Методи суб'єктивного шкалювання.
12. Методи дослідження в теорії Фрейда.
13. Методи дослідження в теорії Фромма.
14. Методи дослідження в теорії Роджерса.
15. Методи дослідження в теорії Олпорта.
16. Методи дослідження в теорії Юнга.
17. Методи дослідження емоційної сфери.
18. Закони Бугера-Вебера і Вебера-Фехнера.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Анастаси А. Психологическое тестирование. М. Педагогика, 1982
2. Бардин К. В. Проблема порогов чувствительности и психофизические методы. М., 1976
3. Вудвордс Р. Экспериментальная психология. М., 1950
4. Гадамер Х.Г. Истина и метод. М. Прогресс, 1988
5. Готтсданкер Р. Основы психологического эксперимента. М., 1982
6. Дружинин В.Н. Структура и логика психологического исследования. М: ИП РАН, 1994
7. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология М.: ИНФРА-М, 1997. – 256 с.
8. Забродин Ю.М. История становления и развития экспериментальной психологии в России. М. Наука, 1990
9. Измайлов Ч. А., Михайлевская М. Б. Общий практикум по психологии. М., 1983
10. Исторический путь психологии: прошлое, настоящее и будущее / Под. ред. В.А. Кольцовой и Ю.Н. Олейника. М.: ИП РАН, 1992
11. История и некоторые вопросы современного состояния экспериментальных исследований в отечественной психологии. М.: ИП РАН, 1990
12. Корнилова Т. В. Общий практикум по психологии. М.: МГУ, 1987
13. Куликов Л. В. Психологическое исследование. СПб, 1994
14. Куприян А. П. Проблема эксперимента в системе общественной практики. М., 1981
15. Малых С. Б. Егорова М. С., Мешкова Т. А. Основы психогенетики. М.: Мир, 1998
16. Налимов В. В. Теория эксперимента. М., 1971А
17. Поппер К. Логика и рост научного знания. М., 1983
18. Практикум по общей и экспериментальной психологии / Под общей ред. А. А. Крылова. Л. 1987
19. Рамуль К. А. Введение в методы экспериментальной психологии. Тарту, 1966
20. Фресс П., Пиаже Ж. Экспериментальная психология. М., 1978
21. Хикс Ч. Основные принципы планирования эксперимента. М., 1967
22. Экспериментальная психология. /Под. ред. Стивенса М., 1963

**КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ
ДО ДІСЦИПЛІНИ «ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»**

1. Історія розвитку експериментальної психології.
2. Класифікація досліджень (за характером, по цілі).
3. Гіпотеза. Класифікація гіпотез (по Готсданкеру, по Дружинину).
4. Види психологічного дослідження, провідні методи.
5. Валідність дослідження.
6. Етапи та алгоритм наукового дослідження.
7. Дані. Класифікація даних. Вибірка. Генеральна сукупність.
8. Первинна обробка даних.
9. Вторинна обробка даних. Заходи центральної тенденції. Заходи зв'язку.
10. Кореляційний аналіз. Типи кореляційних досліджень.
11. Загально методологічні принципи. Специфічні принципи психології.
12. Методи дослідження в психології.
13. Спостереження. Види спостереження.
14. Загальна характеристика вербально-комунікативних методів.
15. Бесіда. Види бесіди. Бар'єри спілкування при бесіді.
16. Способи ведення бесіди.
17. Особливості методу бесіди. Особливості бесіди з дітьми.
18. Дати характеристику методу опитування. Види питань.
19. Метод інтерв'ю. Види інтерв'ю.
20. Метод анкетування. Загальна характеристика. Види анкетування.
21. Історія методу тестування. Класифікація психологічних тестів.
22. Обща характеристика суб'єктивних тестів.
23. Загальна характеристика об'єктивних тестів.
24. Класифікація проєктивних тестів.
25. Основні елементи експериментального методу. Види змінних.
26. Додаткові змінні, контроль додаткових змінних.
27. Види експерименту.
28. Валідність експерименту. Причини артефактів.
29. Стратегії побудови експериментальних груп.
30. Психологічний вимір. Види психологічних вимірювань.
31. Види шкал.
32. Моделювання. Класифікація моделей.
33. Основні напрямки в моделюванні.
34. Біографічні методи. Загальна характеристика.
35. Метод психографології, напрямки психографології.
36. Діагностичні можливості психографології.
37. Методи вивчення документів, класифікація документів.
38. Вимірювання часу простої і складної сенсомоторної реакції.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1. ВСТУП В ДИСЦИПЛІНУ.....	5
ТЕМА 2. ДАНІ. ЗБІР, ОБРОБКА ДАНИХ.....	7
ТЕМА 3. СПОСТЕРЕЖЕННЯ.....	12
ТЕМА 4. ВЕРБАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ МЕТОДИ.....	13
4.1. МЕТОД БЕСІДИ.....	13
4.2. МЕТОД ОПИТУВАННЯ.....	15
ТЕМА 5. ПСИХОЛОГІЧНЕ ТЕСТУВАННЯ.....	17
ТЕМА 6. МОДЕЛЮВАННЯ.....	23
ТЕМА 7. БІОГРАФІЧНІ МЕТОДИ.....	25
ТЕМА 8. МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ПРОДУКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ.....	27
ТЕМА 9. ЕКСПЕРИМЕНТ.....	30
ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИМІРЮВАННЯ.....	36
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ТЕМ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	38
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	39
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ДІСЦИПЛІНИ «ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ...»	40

Навчально-методичне видання

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ, МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ
«Експериментальна психологія»
для спеціальності 053 «Психологія»

ШТУЧЕНКО Ірина Євгенівна
МОВЧАН Яна Олександрівна

Відповідальний за випуск доц. Штученко І.Є.

В авторській редакції

Самостійне електронне видання